

**Відкритий міжнародний університет розвитку людини
“Україна”
Полтавський інститут економіки і права
Кафедра філології та соціально-гуманітарних дисциплін**

Торба О.А.

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

«УКРАЇНСЬКА МОВА (підготовка до ЗНО)»

УДК 373.811.161.2

Рекомендовано до друку Вченою радою Полтавського інститут економіки і права (протокол №1 від 2021 р.).

Рецензенти :

Грінченко Н.О. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології та соціально-гуманітарних дисциплін Полтавського інституту економіки і права.

Кравченко В.Л. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської та німецької філології Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка.

Укладачі: Рябокінь Н.О., Торба О.А.

Українська мова (підготовка ДО ЗНО): Навчально-методичний посібник для студентів немовних спеціальностей. Освітній рівень: перший (бакалаврський) / Н.О. Рябокінь., О.А. Торба. Полтава : ПІЕП, 2022. 110 с.

ЗМІСТ

1.	Вступ	3
2.	Тема 1. Фонетика.	4
3.	Тема 2. Графіка.	11
4.	Тема 3. Орфоепія.	16
5.	Тема 4. Орфографія	20
6.	Тема 5. Лексикологія. Фразеологія	31
7.	Тема 6. Будова слова. Словотвір	41
8.	Тема 7. Морфологія	49
9.	Тема 8. Синтаксис	57
10.	Тема 9. Стилїстика	70
11.	Проміжні тести	74
12.	Підсумкові тести	95
13.	Додатки	105
14.	Список використаних джерел	108

Предметом вивчення курсу «Українська мова (підготовка до ЗНО)» є сучасна українська мова.

Мета: формування високого рівня знань з української мови в усній і писемній формах, успішне складання ЗНО.

Основні завдання:

- успішне складання Зовнішнього Неалежного Оцінювання;
- формувати правильне розуміння ролі державної мови в нашому житті;
- удосконалювати вміння та навички вільного володіння українською мовою;
- розвивати вміння створювати, перекладати й редагувати тексти філологічного спрямування;
- виробити навички самоконтролю за дотриманням мовних норм, правил мовного етикету;

Загальні компетенції, що формуються в результаті опанування дисципліни: досконале володіння державною мовою; здатність до ефективного комунікування та до представлення складної комплексної інформації у стислій формі усно та письмово, використовуючи інформаційно-комунікаційні технології та відповідні терміни; здатність до міжособистісного спілкування українською мовою.

Заплановані результати навчання: після завершення курсу студенти повинні розуміти чітку роль державної мови в нашому житті, вільно володіти українською мовою та успішно скласти ЗНО.

Тема 1. Фонетика.

Фонетика (від гр. *phone* - звук) - розділ науки про мову, який вивчає звуки мови. Основним об'єктом вивчення фонетики є **звуки** - найменші одиниці мовного потоку, з яких в мові складаються слова. Звуки мови на письмі позначаються так:

позначення звуків
<i>[a], [c], [d'], [r], [дж'], [й], [м], [н]</i>

Окремо взяті звуки (на відміну від слова та речення) не мають ніякого значення (*[o], [y], [n], [c], [d], [i], [k], [m]*), але з них творяться слова та їхні значущі частини. Наприклад, з наведених звуків легко складається слово *підсумок*, у якому виділяються три значущих частини *під + сум + ок*.

Звуки утворюють зовнішню, звукову оболонку слів і тим самим допомагають відрізнити одне слово від іншого.

Слова розділяються за кількістю звуків, з яких вони створені, набором цих звуків та їх послідовністю.

Звукова система української мови нараховує 38 звуків: **6 голосних** і **32 приголосних**.

Звуки мови виникають за допомогою *мовного апарату*, до якого відносять *гортань з голосовими зв'язками, ротову та носову полости, губи, язик, зуби та піднебіння*. За способом творення звуки поділяються на **голосні** та **приголосні**.

Голосні звуки - це звуки людської мови, основу яких становить *голос*. При вимові голосних звуків струмінь повітря, вийшовши з легень і проходячи по гортані, спричинює вібрацію зімкнених напружених голосових зв'язок.

Приголосні звуки - це звуки людської мови, основу яких становить шум з більшою чи меншою частиною голосу або тільки шум.

При вимові приголосних звуків голосові зв'язки можуть бути напруженими і вібрувати під тиском повітряного струменя, утворюючи музикальний тон (голос), а можуть бути розслабленими, не замкненими і вільно пропускати видихуване повітря.

Голосних звуків шість:

голосні	<i>[i], [u], [e], [y], [o], [a]</i>
---------	-------------------------------------

Голосні звуки можуть бути:

1	переднього і заднього ряду
2	низького, середнього і високого підняття
3	огублені і неогублені
4	ненаголошені і наголошені

Голосні переднього і заднього ряду

За місцем творення (мається на увазі рух язика у горизонтальній площині ротової порожнини) голосні звуки поділяються на голосні *переднього ряду* і голосні *заднього ряду*:

голосні переднього ряду	<i>[e], [u], [i]</i>
голосні заднього ряду	<i>[a], [o], [y]</i>

Голосні низького, середнього і високого підняття

В залежності від ступеня підняття язика, тобто від його руху у вертикальній площині, розрізняють голосні *низького, середнього і високого підняття*:

голосні низького підняття	<i>[a]</i>
голосні середнього підняття	<i>[e], [o]</i>
голосні високого підняття	<i>[i], [u], [y]</i>

Огублені і неогублені голосні

За участю губ голосні поділяються на *огублені* (лабіалізовані) і *неогублені* (нелабіалізовані):

огублені голосні	<i>[o], [y]</i>
неогублені голосні	<i>[i], [u], [e], [a]</i>

Наголошені і ненаголошені голосні

Залежно від місця наголосу в слові голосні звуки можуть бути *наголошеними* і *ненаголошеними*:

наголошений [i]	<i>місто</i>
ненаголошений [i]	<i>містечко</i>

В українській мові **32** приголосних звука:

приголосні	<i>[б], [п], [д], [д'], [т], [т'], [г], [к], [ф], [ж], [з], [з'], [ш], [с], [с'], [г], [х], [дж], [дз], [дз'], [ч], [ц], [ц'], [в], [й], [м], [н], [н'], [л], [л'], [р], [р']</i>
------------	--

Приголосні звуки можуть бути:

1.	☐ сонорні ☐ шумні (дзвінки і глухі)
2.	губні, язикові та глоткові
3.	тверді і м'які
4.	свистячі, шиплячі та носові приголосні

В основі поділу приголосних на шумні і сонорні, дзвінки і глухі лежить *участь голосу і шуму при їх творенні*.

Сонорні приголосні (від лат. *sonorus* - звучний) - це приголосні, при творенні яких голос переважає над шумом. Цих звуків в українській мові **дев'ять**:

сонорні приголосні	<i>[в], [й], [м], [н], [н'], [л], [л'], [р], [р']</i>
--------------------	---

Шумні приголосні, в залежності від того, у якому стані перебувають голосові зв'язки в момент творення, поділяються на **дзвінки і глухі**.

Дзвінки і глухі приголосні

Якщо голосові зв'язки більш напружені, тоді створюються **дзвінки шумні приголосні** звуки.

При розслаблених голосових зв'язках створюються **глухі шумні** звуки.

	шумні приголосні
дзвінки приголосні	<i>[б], [д], [д'], [г], [ж], [з], [з'], [г], [дж], [дз], [дз']</i>

глухі приголосні	<i>[n], [m], [m'], [κ], [ш], [c], [c'], [x], [ч], [ц], [ц']</i>
------------------	--

Дзвінкі та глухі приголосні утворюють так звані **акустичні пари** (дзвінкий звук - глухий):

акустичні пари
<i>[б]-[п], [д]-[т], [д']-[т'], [г]-[к], [ж]-[ш], [з]-[с], [з']-[с'], [г]-[х], [дж]-[ч], [дз]-[ц], [дз']-[ц'].</i>

Глухий звук *ф* в українській мові співвідносного дзвінкого звуку не має. Дзвінкі приголосні у кінці слова та в кінці складу вимовляються дзвінко. Усі сонорні приголосні звуки належать до дзвінких і не мають парних глухих.

Губні, язикові та глоткові приголосні

За активним мовним органом приголосні поділяються на **губні, язикові та глоткові**:

губні приголосні	<i>[б], [п], [в], [м], [ф]</i>
язикові приголосні	<i>[д], [д'], [т], [т'], [з], [з'], [с], [с'], [дж], [дж], [ц], [ц'], [р], [р'], [л], [л'], [н], [н'], [ж], [ч], [ш], [дж], [й]</i>
глоткова приголосна	<i>[г]</i>

Тверді і м'які приголосні

За ознакою твердості чи м'якості приголосні розмежовуються на **тверді і м'які**:

тверді приголосні	<i>[б], [п], [д], [т], [г], [к], [ф], [ж], [ш], [з], [с], [г], [х], [дж], [ч], [дз], [ц], [в], [м], [н], [л], [р]</i>
м'які приголосні	<i>[д'], [т'], [з'], [с'], [дз'], [ц'], [й], [л'], [н'], [р']</i>

Окремі приголосні за ознакою "м'якість- твердість" утворюють пари:

тверді- м'які приголосні
<i>[д]-[д'], [т]-[т'], [з]-[з'], [с]-[с'], [дз]-[дз'], [ц]-[ц'], [н]-[н'], [л]-[л'], [р]-[р']</i>

Пом'якшені варіанти твердих приголосних, як правило, з'являються перед голосним *і*, проте у небагатьох українських словах і здебільшого у словах іншомовного походження зустрічаються перед іншими голосними (*ж'ур' нбл , м' езикл, с'в' б то*).

Свистячі, шиплячі та носові приголосні

Враховуючи слухове сприйняття, приголосні діляться також на *свистячі* і *шиплячі*. Зовсім невелику групу складають *носові приголосні*, у творенні яких бере участь носова порожнина.

Свистячі приголосні	<i>[з], [з'], [с], [с'], [ц], [ц'], [дз] [дз']</i>
шиплячі приголосні	<i>[ж], [дж], [ч], [ш]</i>
носові приголосні	<i>[м], [н], [н']</i>

Звук [г]

Окремо треба сказати про звук *[г]*, що третім виданням Українського правопису було повернуто в українську абетку. Звук *[г]* вживається у

словах: *ганок*, *готель-* *мotelь*, *гудзик*, *грунт*, *гречний*,
грати (іменник), *гатунок*, *гвалт*, *гвалтувати*, *гранчак* та ін.

Звуки [ɣ] та [ɣ̞] легко розрізняються на слух:

[ɣ̞] – гортанний щілинний, глухіший;

[ɣ] – задньоязиковий проривний, дзвінкіший.

Різницю в роботі мовних органів при вимові цих звуків можна відчувати на дотик, прикладаючи пальці до гортані.

Тема 2. Графіка

Графіка (від гр. graphikos - письмовий, зображений) - розділ науки про мову, який вивчає сукупність умовних знаків, за допомогою яких мова передається на письмі.

Найголовнішою вимогою графіки є та, що **кожному звукові мови повинна відповідати окрема літера**. Звуки мови ми вимовляємо і чуємо. На письмі звуки позначаються **буквами**.

Букви - це умовні знаки, за допомогою яких на письмі передаються звуки. Всього в українській мові 33 букви. Послідовність їх у певному порядку називається **алфавітом**.

Букви в алфавіті мають такі назви:

Аа а	Іі і	Тт те
Бб бе	Її йі	Уу у
Вв ве	Йй й(йот)	Фф еф
Гг ге	Кк ка	Хх ха
Ґґ ґе	Лл ел	Цц це
Дд де	Мм ем	Чч че
Ее е	Нн ен	Шш ша
Єє йе	Оо о	Щщ ща
Жж же	Пп пе	Ьь м'який знак
Зз зе	Рр ер	Юю йу
Ии и	Сс ес	Яя й

32 букви українського алфавіту передають на письмі мовні звуки, а **ь** (м'який знак) позначає м'якість приголосних на письмі (*кінь, тінь*).

За начертанням розділяють такі букви:

великі (заглавні, прописні- **В, Ж, З, К**) і **малі** (рядкові- **в, ж, з, к**);

друковані (**Б, б, Г, г**) і **писані** (**Б, б, Г, г**).

Крім букв алфавіту, для передачі слів в українській мові використовуються **апостроф, знак наголосу, дефіс (риска), крапка, знак питання, знак оклику, кома, тире, двокрапка, лапки, дужки, три крапки** та ін. знаки:

знак	його графічне позначення	приклад використання
наголос	/	за [́] те [́] мнен [́] ня
дефіс	-	хмарки-лебеді
крапка	.	Темна ніч. Шлях.
кома	,	Спить озеро, і ліс, і очерет (Л.Українка).
знак питання	?	Чому ж так буває?
знак оклику	!	Слава Україні!
тире	--	Це - ти
двокрапка	:	Все: жито, пшениця та овес- разом поспіло
лапки	" "	"Слухаю"- відповів майор

дужки	()	<i>Там (він це знав) буяла весна</i>
три крапки	...	<i>Далі буде...</i>

Транскрипція (від лат. transcriptio -переписування) - спеціальний спосіб запису звуків у повній відповідності з їх звучанням.

Фонетичний алфавіт - система букв та додаткових знаків, за допомогою яких записується жива мова. В українському мовознавстві використовують такі знаки:

позначка	що означає	приклад
[]	знак запису звука, слова чи цілого уривка у вигляді фонетичної транскрипції	[а]- голосний звук; [лех'ко]- так вимовляється слово <i>легко</i>
[']	знак наголосу; розташовується над голосним, на який падає наголос	[вэ дка] [дідъ]
[']	знак, що позначає м'якість приголосного; ставиться вгорі після цього приголосного	[син'е] [с'н'іг]
[']	знак, що позначає пом'якшеність приголосного; ставиться також вгорі після цього приголосного	[с'в'ато] [затиш'и'а]
[:]	позначення довготи приголосного; розташовується після цього приголосного	[жи ^е т':б]

[дж] [дз] [дз']	позначення фонетичної єдності звуків [дж], [дз], [дз']; ставиться вгорі над буквою	[джэ рa] [гедз']
[я] [ї]	позначки, що передають специфічну у деяких положеннях вимову нескладових звуків [я], [ї]	[робь я] [мії]
[eu]	знак, що позначає, до якого звука наближається звучання голосного; розташовується вгорі після цього голосного	[в'ід':ачи ^е ти ^е] [заси ^е ли ^е на]

Основні правила запису фонетичних транскрипцій:

- м'який знак та букви **я, ю, є, ї** у транскрипції не вживаються;
- кожному звуку відповідає окрема буква транскрипції (інколи разом з допоміжними позначками);
- у кожному слові, що записується у вигляді фонетичної транскрипції, якщо у нього більше ніж один склад, позначається наголос;
- у транскрипції не вживаються великі букви; всі слова пишуться з малої букви.

СПІВВІДНОШЕННЯ ЗВУКІВ І БУКВ

Більшість букв позначає один звук. Але буква може передавати і два звуки, напр.: буква **ш** передає сполучення двох звуків [ш]+[ч]; буква **ї** завжди позначає два звуки [й] та [i].

З іншого боку, для позначення одного звука можуть вживатися дві букви (напр., букви **дж** і **дз** передають відповідно кожна свій звук: [дж] і [дз] (джміль, їжджу, дзеркало, дзига).

Букви **я, ю, є** можуть передавати по одному звукові - [a], [y], [e], коли вживаються для позначення м'якості приголосних (люди - л'юди, давнє -

д'авн'є), а також два звуки, коли виступають: на початку слова (юшка - **й**юшка, єдність - **й**єд'н'іс'т'); на початку складу після букви, що позначає голосний склад (палає - па-ла-**й**є); після апострофа (в'яне - **вй**яне); після м'якого знака (порт'єра - порт**й**єра).

М'якість приголосних передається за допомогою букв **ь** та **і** (сталь, місто, хіба).

Твердість приголосних на письмі не позначається, а для роздільної вимови вживається **апостроф**.

Тема 3. Орфоепія

Орфоепія (від лат. orthos- прямий, правильний, рівний і epos- слово, мова) - це сукупність правил літературної вимови звуків і словосполучень. В орфоепії також вивчаються правила наголосу.

Голосні в українській мові у наголошеній позиції звучать чітко і виразно (*голос, сила*). Так само чітко і виразно вимовляються і голосні **[a]**, **[i]**, **[y]** в ненаголошених складах (*співати*).

Ненаголошений **[e]** при вимові наближається до **[u]**, так само як і ненаголошений **[u]** наближається до **[e]**. Особливо помітно це у випадку, коли **[u]** чи **[e]** знаходяться перед наголошеним складом (*заметіль*).

Голосні **[e]**, **[u]** майже не змінюються у кінці слова і у складі з побічним наголосом (*пити, пуля*).

Ненаголошений звук **[o]**, як і наголошений, теж вимовляється голосно, ніколи не перетворюючись на **[a]**, як у російській мові. Проте перед складом з наголошеним **[y]** ненаголошений **[o]** стає схожим на **[e]** (*ноша*).

У дієслівних формах 3-ї особи однини і множини теперішнього часу буквосполучення **-ться** вимовляється як **ц'**: (*сміється- с'м'ієц':а*).

Буквосполучення **-шся** вимовляється як довгий м'який **[с']**: (*смієшся- с'м'ієс':а*).

Дзвінкі приголосні **[б]**, **[д]**, **[д']**, **[г]**, **[ж]**, **[з]**, **[з']**, **[г]**, **[дж]**, **[дз]**, **[дз']**, як правило, зберігають свою дзвінкість. Зокрема, це відбувається: на кінці слова (*ніж, гедз*); в середині слова перед наступним глухим приголосним, найчастіше на межі кореня і суфікса (*діжка, жабка*); виняток - дзвінкий приголосний **[г]**, який в окремих випадках чергується з глухим **[х]** перед глухими **[т']** і **[к]** (*н'іхт'ї, вухкиї*); у кінцевих дзвінких приголосних

префіксах *роз-*, *без-*, *через-* та інших перед глухим приголосного кореня (*розповідати*).

Дзвінкий *[з]* чергується з глухим *[с]* тільки у префіксі *з-* перед наступним глухим кореня (крім *[ш]* і *[ч]*) - *с'ц'інити*, *схот'іти*. У випадку знаходження дзвінкого свистячого *[з]* перед шиплячими *[ш]* і *[ч]* він чергується з глухим шиплячим *[ш]* (*зшити*).

Глухі приголосні в середині слова перед дзвінками чергуються з відповідними дзвінками (*Вишгород*).

Приголосні шиплячі звуки*[ж]*, *[ч]*, *[ш]* перед наступними свистячими *[ц']*, *[с']* чергуються відповідно зі свистячими *[з']*, *[ц']*, *[с']* (*книжка*)

Сонорні приголосні*[в]*, *[й]*, які не мають глухих відповідників, в середині слова після голосного і перед голосним, на початку слова перед будь-яким приголосним і у кінці слова перетворюються на короткі нескладові голосні *[я]*, *[ї]* (*вояк*, *гаї*).

Нормативним для української мови є чергування *[у]* та *[в]*; *[і]* та *[й]* у мовному потоці, яке залежить від кінця попереднього і початку наступного слова (*наш учитель*, *наша вчителька*)

Слова в українській мові поділяються на склади. **Склад** - це частина слова, що складається з одного чи кількох звуків і вимовляється одним поштовхом видихуваного повітря: *кни-га*, *по-ле*, *га-зе-та*, *на-го-лос*, *Ін-тер-нет*.

Склад може бути утворений з одного чи кількох звуків, причому один з них повинен обов'язково бути голосним. В зв'язку з тим, що саме голосні звуки утворюють склад, їх називають *складотворчими*.

В залежності від кількості складів слова поділяються на **односкладові, двоскладові, трискладові і багатоскладові**: *вік-но, слог, ма-ту-ся, кі-не-ма-то-граф*.

Склад, що закінчується на голосний звук, називають **відкритим** (*а-рі-я, ка-ли-на*). Склад, який закінчується на приголосний звук - **закритим** (*ліс, май-дан*).

Існує декілька правил поділу слів на склади:

- Якщо між голосними звуками є один приголосний, то він належить до наступного складу (*о-лень, жи-то*).
- Якщо між голосними є кілька приголосних, то звуки **в, р, л, й**, що стоять після голосного, належать до попереднього складу, а звуки, які знаходяться після них - до наступного (*зір-ка, май-ка*).
- Якщо другим приголосним є звук **й, л** або **р**, то разом з попереднім приголосним він відходить до наступного складу (*ме-тро, ку-плю*).
- Якщо між голосними є кілька приголосних, то після наголосу один з них відходить до попереднього, а решта до наступного складу (*кис-лий, стер-ти*).
- Якщо після ненаголошеного складу стоїть кілька приголосних, то всі вони, крім **й, в, р, л** відходять до наступного (*про-сте-жити, се-стра*).

Наголос - це вимова одного із складів з більшою силою. Наголос завжди падає на голосний звук в складі, напр., *чудо'во, бі'гати, вече'ряти*. Голосний звук і склад, на який падає наголос, називається **наголошеним**; усі інші голосні і склади - **ненаголошеними** (у слові *ві-тер* склад *ві-* наголошений)..

Наголошений склад вимовляється з більшою силою, ніж усі інші. Наголошеними можуть бути різні за порядком склади (*річ-ка, пе-ре-рва*). Наголос може переміщуватися з однієї частини слова на іншу при зміні форми цього слова (*нога' - но'ги*).

За допомогою наголосу іноді розрізняються лексичні значення слів (*за'мок* - *замо'к*, *му'ка* - *мука'*) та їхні граматичні форми (*сті'ни* - називний відмінок множини і *стіна'*- ридильний відмінок однини).

Більшість слів в українській мові має один наголос, але складні слова можуть мати два і навіть більше наголосів (*багатомільйонний*).

Смисловий наголос - це вимова одного із слів чи словосполучення в реченні з посиленням голосу (*Це я' хотів піти звідси* - не хтось інший, а саме я).

Тема 4. Орфографія

Орфографія (від грецьких *orthos* - правильний і *grapho* - пишу) - це система загальноприйнятих правил написання слів якої-небудь мови і розділ мовознавства, який вивчає правопис слів. Українська орфографія вивчає правила написання значущих частин слова, вживання великої букви, правила переносу слів з рядка в рядок, правила написання слів разом, окремо і через дефіс.

Орфограмою називається правильне (таке, що відповідає правилам або традиціям) написання, яке потрібно вибрати із ряду можливих. В українській мові переважають написання за фонетичним принципом, коли варіантів немає і слова пишуться так, як чуються, наприклад: *хата, рік, вікно, брат*. Проте в багатьох випадках людині доводиться вибирати один із можливих варіантів. Наприклад, у слові *живуть* другий звук вимовляється нечітко - наближено до *и*: [жеивут'] або [жиевут']. У таких випадках той, хто пише, повинен звернутися до правила написання: щоб знати, яку букву писати (е чи и) в ненаголошеному складі, треба слово змінити так, щоб ненаголошений звук був під наголосом: *живуть* - *жити*. Орфографічним називається правило, яке необхідно застосувати до тієї чи іншої орфограми на основі її відмінних ознак.

Чергування *е* з *и*

Ненаголошені [*е*] та [*и*] у вимові іноді сплутуються між собою: *ни^ести* (*нести*), *ди^етина* (*дитина*).

Звук [*е*] чергується з [*и*] у випадках:

- коли деякі дієслівні корені, у яких знаходиться [*е*], поєднуються з суфіксом *-а-* (*терти* - *стирати*, *простерти* - *простирати*, *вмерти* - *вмирати*);
- у словах *стелити*- *застилати*, *кляну*- *проклинати*.

Буква *е* пишеться:

- якщо при змінюванні неясний звук випадає (*серпень* - *серпня*; *шевця*-*шевець*); виняток: деякі дієслівні корені, у яких випадає ненаголошений **[u]**: *проривати*-*прорву*, *починати*-*почну*;
- якщо при змінюванні неясний звук чергується з **[i]**: *скатірть*-*скатірка*, *летіти*-*літати*; виняток: крім слів, у яких **[i]** чергується з **[u]** (*дитина*-*діти*, *звисати*-*звіситися*);
- в сполученнях *-ере-*, *-еле-* (*перейти*, *передгір'я*, *береза*); але на межі кореня і суфікса може також бути сполучення *-ери-*, *-ели-* (*великий*-*вел+икий*; *перина*-*пер+ина*).

Буква **и** пишеться у відкритих складах *-ри-*, *-ли-* (*грімити*, *тривога*, *глитати*, *криниця*).

Перевірити вірно написання букв **е** та **и** можна наголосом (*велич* - *великий*, *непримирений* - *мир*, *шести* - *шестеро*).Втім, у деяких словах (переважно іншомовних) написання перевірити ніяк неможливо. Ці слова треба просто запам'ятати:

апельсин, бензин, бетон, декада, делегат, демократія, директор, диригент, колектив, кишеня, левада, легенда, леміш, лимон, математика, медаль, минуле, пенал, ремонт, рецепт, тепер, тремтіти, чекати та ін.

Ненаголошені *е* та *и* в префіксах

В українській мові з **е** пишуться префікси *без-*, *не-*, *пере-*, *перед*, *пре-*, *серед-*: *бездумно*, *невірно*, *перевдягатися*, *передусім*, *прегустий*, *середньорічний*.

З **и** пишуться префікси *ви-*, *при-* та іншомовний *анти-* (*вигук*, *привіт*, *антиматерія*).

У кількох словах вживається префікс *межи-* (*межиріччя*):

У написанні **е**, **и** в більшості префіксів особливих труднощів не виникає.

Можна сплутати лише префікси **пре-** і **при-**, які в ненаголошеній позиції звучать майже однаково. Префікс **пре-** пишеться в прикметниках (та прислівниках і деяких іменниках, що походять від них), якщо він замінюється словом "дуже": *премудрий (дуже мудрий), прекрасно (від прекрасний, тобто дуже прекрасний)*. Цей префікс виступає також у запозичених зі старослов'янської мови словах *презирство, преподобний, престол* і подібних. В інших випадках пишеться префікс **при-**: *примудритися, природа, прикраса, прив'ялий, приклад*. **Пре-** може виступати також на початку ряду іншомовних слів, у яких в українській мові префікс не виділяється: *прелюдія, преамбула, превентивний, президент, препарат, прем'єра, пререгати́ва, префект* та ін.

Ненаголошені **е** та **и** в суфіксах

Написання ненаголошених **е** та **и** в суфіксах рідко перевіряється наголосом: *родимка - родимий, глибина - глибини*.

Лише в суфіксах **-ець** і **-ень** голосний **е** при змінюванні слова випадає: *палець - пальця, хлопець - хлопця, велетень - велетня, липень - липня*.

Іноді для перевірки написання ненаголошених **е** та **и** можна скористуватися аналогією. Напр.: *напористий, розкотистий, бо голосистий; в'язальниця, вишивальниця, бо робітниця; довірливий, розсудливий, бо мовчазливий; громадянин, киянин, бо селянин, міщанин* та ін.

Але така перевірка не завжди можлива і не завжди надійна. Тому треба запам'ятати деякі закономірності в написанні **е** та **и** в суфіксах:

- буква **и** пишеться у суфіксах **-ик**, **-иц(я)**, **-ич**, **-ищ(е)**, **-иськ(о)**, що стоять у кінці іменників (*рушник- рушничок, терлиця- терличка, палиця- паличка*); виняток: слово *далеч* (бо далекий).

- буква *е* пишеться у суфіксах *-ечк-*, *-еньк-*, *-есеньк-*, у словах із зменшено-пестливим значенням (*рука- рученька, донька- донечка, більший- більшенький, стрічка- стрічечка*).

Можливе сплутування ненаголошених суфіксів *-ин-* і *-ен-*.

Ненаголошений суфікс *-ин(а)* пишеться:

- в іменниках жіночого роду (*бувальщина, долина, мілина*);
- в іменниках чоловічого роду: *харків'янин, татарин, росіянин* (у множині *-ин* випадає);
- в присвійних прикметниках (*сестрин, бабин, свекрухин*).

Суфікс *-ен* пишеться:

- у дієприкметниках (*зачинений, утворений, вражений*);
- в іменниках (*імена, племена, письмена*).

Суфікс *-ен(я)* пишеться в іменниках середнього роду IV відміни (*зайчєня, кошенєя, ручєнята*). Суфікс *-єнн(я)* пишеться в іменниках середнього роду, утворених від дієслів (*мисленєня, попередженєня, зверненєня, оголошенєня*).

Завжди пишеться *и* в ненаголошеному суфіксі іменників середнього роду *-ив(о)*: *мереживо, плетиво, печиво*.

Завжди з буквою *е* пишуться суфікси *-елезн(ий), -єр(о), -тель*: *довжелезний, п'ятеро, вихователь*.

Чергування *і* з іншими голосними

В основах багатьох українських слів звук *[i]* непостійний. Він, як правило, виникає на місці інших голосних внаслідок чергування.

Звук *[i]* з'являється на місці *[o]* та *[e]* переважно в закритому складі: *школа- шкiл, прозивати- прiзвище, джмеля- джмiль, перо- пiр'я*. Іноді *[i]* на місці *[o]*, *[e]* виступає і у відкритому складі: *печi- запiчок*,

вози- візок, промені- промінець, випромінювати.Звук **[i]** з'являється на місці **[e]** перед наступним складом з суфіксом **-а** або **-ува** в коренях ряду дієслів: *підперезати- підперізувати, плескати- запліскувати, стерегти- остерігати, текти- протікати, защеннути- заціпати, летіти- літати, берегти- зберігати.* У словах *діти (дітина), сідати (сидіти), звіситися (звисати) і зліпитися (злипатися)* звук **[i]** чергується з **[u]**.

Правопис **i** та **u** в основах українських слів

Написання **i** та **u** в сумнівних випадках наголосом не перевіряється. Потрібно знати правила вживання цих букв, які різні для українських та іншомовних слів.

Буква **i** в основах українських слів пишеться:

- якщо **[i]** чергується з **[o]** або **[e]** (*гірський- гора, камінь- каменя; шість- шести, підпірка- підпора*; але: *кит- кита, хибний- хиба*);
- на початку слова (*ім'я, іниий, істина*).

Буква **u** пишеться:

- у словах з **-ий-**: *иия, чий, вий, пий, ший*;
- у відкритих складах **-ри-, -ли-** (*єриміти, дрижати, тривога, крихітний*);
- у слові *циголь*.

Правопис **i** та **u** у префіксах українських слів

Букви **i**, **u** у префіксах пишуться за загальними правилами. Префікси **від-, під-,** а також **при-** (вживається лише в трьох словах: *прізвисько, прізвище, прірва*) пишуться завжди з буквою **i**: *відкрито, підпалити, прізвище.* Звук **[i]** в них з'явився на місці колишнього **[o]** (*відхилити- одхилити, прірва- прорвати*).

Префікси *ви-*, *при-* завжди пишуться з *и*: *прикрашати*, *вибір*, *привабливий*. Префікси з кінцевим приголосним перед двома або більше кореневими приголосними у кінці одержують голосний *і*: *розібрати*, *відімкнути*, *обізнати*.

Правопис *і* та *и* в суфіксах українських слів

У більшості суфіксів *и* та *і* пишуться за загальними правилами. У суфіксах *-ість*, *-іт*, *-ів* пишеться *і*, оскільки *[і]* тут чергується з *[о]* та *[е]*: *батьківський*- *батькова*, *царівна*- *царева*, *співучість*- *співучості*. У суфіксах *-інь*, *-іш(ий)*, *-ісіньк(ий)*, *-юсіньк(ий)* завжди пишеться *і*: *височінь*, *далечінь*, *гарячіший*, *малюсінький*, *гарячіший*, *новісінький*.

Суфікс *-инн(я)* пишеться:

- в іменниках, утворених від дієслів (*сушити*- *сушіння*, *служити*- *служіння*, *ходити*- *ходіння*);
- в іменниках із збірним значенням, утворених від іменника на *-інь* (*корінь*- *коріння*, *волосінь*- *волосіння*).

Суфікс *-инн(я)* пишеться тільки в іменниках із збірним значенням, крім утворених від іменника на *-інь* (*буряк*- *бурячиння*, *мак*- *маковиння*, *лопух*- *лопушіння*; виняток: *камінь*- *каміння*, *корінь*- *коріння*).

Правопис *і* та *и* в основах іншомовних слів

У написанні *і*, *и*, як вже було сказано, треба чітко розрізняти українські та іншомовні слова, тому що ці букви в них пишуться за зовсім різними правилами. Крім того, є різниця в написанні *і* та *и* у власних і загальних іншомовних назвах. В основах власних іншомовних назв (та похідних від них) майже завжди пишеться *і*: *Вашінгтон*, *Аргентіна*, *Чікаго*, *алжірець*, *Бразілія*, *Шіллер*, *Дідро*, *Чінгісхан*.

Як виняток, буква **и** пишеться у таких географічних назвах і похідних від них: *Арктика, Антарктида, Атлантида, Америка, Африка, Рига, Британія, Париж, Рим, Єгипет, Палестина, Єрусалим, Пакистан.*

Ці слова треба запам'ятати.

В основах загальних іншомовних слів теж пишеться буква **і**: *кіно, вітамін, гірлянда, хімік, радіо, індустрія.* Але так відбувається не завжди.

Після дев'яти букв **д, т, з, с, ц, ч, ш, ж, р** перед наступним приголосним (крім **й**) пишеться **и**: *шифер, пріоритет, режим, цирк, таксист.*

Як виняток, буква **и** також пишеться:

- у давно запозичених словах (*спирт, шпиталь, миля, християнство, мигдаль*);
- у словах, запозичених із східних мов (*кизил, кинджал, башкир, калмик, киргиз, кiset*).

Написання **о** та **а**

У літературній мові, а також у більшості діалектів звуки **о** та **а** вимовляються достатньо чітко як під наголосом, так і без нього. Але в окремих випадках можливе їх сплутування. Розібратися в їх написанні допоможуть такі правила. У кількох дієслівних коренях голосний **[о]** перед наступним складом із суфіксом **-а-** або **-ува-** чергується з **[а]**: *ломити-ламати, скочити-скакати, кроїти-краяти, клонитися-кланятися, гонити-ганяти.* Чергується **[о]** з **[а]** також у словах *проводжати-випроваджувати, проводити-провадити.*

Буква **а** пишеться:

- після **г, к, х** перед складом з **а** (*кажан, хазяїн, гарячка, гарячий, качан, гаразд, калач*);
- перед **г** у словах (*багато*, а також похідних від *багач, багатир*).

Буква **о** пишеться у словах: *богатир* (велетень, силач), *комиш*, *борсук*, *коровай*, *кропива*, *крохмаль*, *монастир*, *отаман*, *поганий*, *погон*, *слов'яни*, *пором*, *солдат*, *козак*.

Написання **о** та **у**

В літературній мові звуки **[o]** та **[y]** вимовляються чітко. Тільки перед складом з наголошеним **[y]** або **[i]** звук **[o]** наближається до **[y]**: *кожух*, *зозуля* (*зо^узул'а*) Сумнівний звук у цьому разі перевіряється наголосом: *розумний*, *бо розум*, *ходімо*, *бо ходить*, *голубка*, *бо голуб*. Але не в усіх словах написання **о** можна перевірити наголосом: *кожух*, *поріг*, *собі*. У такому випадку добирається така форма слова або споріднене слово, щоб у наступному слові не було наголошеного **у** чи **і**: *кожух*, *бо кожушина*, *поріг*, *бо порога*, *собі*, *бо собою*. Завжди вимовляється і пишеться **у** в дієслівному суфіксі **-увати** і прикметниковому суфіксі **-уват(ий)**: *торгувати*, *білуватий*, *теплуватий*, *зимувати*.

Буква **у** пишеться також в словах: *ворушити*, *яблуня*, *яблуко*, *парубок*, *будяк*, *пурхати*, *мармур*.

Чергування **е** з **о** після шиплячих та **й**

В літературній мові звук **[e]**, що стоїть після шиплячих та **[й]**, чергується з **[o]**. При цьому діють такі закономірності. Після шиплячих та **[й]** перед шиплячими та м'якими приголосними- теперішніми або давніми пишеться **е**: *стежечка*, *баєчка*, *шести*, *увечері*, *четверо*.

Після шиплячих та **[й]** перед твердими нешиплячими пишеться **о**: *стежок*, *(багато) байок*, *шостий*, *вечором*, *чотири*.

Винятки з цих правил- деякі слова:

- *печера*, *жерло*, *червоний*, *чекати*, *черствий*, *щедрий*, *черга*, *щепи* (незважаючи на те, що **е** стоїть перед твердими нешиплячими);

- *чорніти, гайочок, чорнило, чорниці (ягоди), свіжості* (незважаючи на те, що **о** стоїть перед шиплячими та м'якими- теперішніми та давніми).

Українська мова має специфічний знак - **апостроф (')**. Він використовується для переданих твердої, роздільної вимови приголосних, що не зливаються з наступними звуками: *пам 'ять, п'ятниця, сім 'я, б'є, в'юн*.

В іншомовних словах апостроф ставиться в таких самих позиціях, як і в українських словах. Різниця в тому, що апостроф ставиться перед *я, ю, є, ї* не тільки після губних і *р, а й* після шиплячих та задньоязикових, якщо вони вимовляються твердо й після них чується звук [й]: *прем 'єра, об'єкт, бар 'єр, Х'юстон, ін 'єкція, кон 'юнктур, п'єдестал, В'єтнам, к'ят, п 'я*.

Апостроф пишемо перед <i>я, ю, є, ї</i> :	Апостроф НЕ пишемо перед <i>я, ю, є, ї</i> :
1. Після букв <i>б, п, в, м, ф</i> : <i>рум'яний, солов'ї, черв'як</i>	1. Після <i>б, п, в, м, ф</i> , якщо перед ними в корені слова є буква на позначення приголосного, крім <i>р</i> : <i>св'ято, цв'ях</i>
2. Після <i>р</i> , що позначає твердий звук (у вимові чується [й]): <i>бур'ян, пір'я</i>	
3. Після префіксів, що закінчуються приголосним: <i>від'їзд, роз'яснення</i>	
4. Після першої частини складних слів, яка закінчується твердим приголосним: <i>дит'ясла, пів'яблука</i>	2. Після букви <i>р</i> , що позначає м'який звук [р'] (у вимові не чується [й]): <i>бур'як, кр'юк</i>
5. У слові <i>Лук'ян</i> та похідних від нього словах: <i>Лук'яненко, Лук'янівка</i> тощо	

Вживання м'якого знака на письмі

М'якість приголосних звуків в українській мові передається: спеціальною буквою (*ь* — м'яким знаком); буквами *я, ю, є*, перший звуковий елемент [й] яких пом'якшує попередній приголосний: *доля, любов*; наступним голосним звуком [і]: *місяць, вітряк, кінь*.

М'який знак пишеться:

- після букв *д, т, з, с, ц, дз, л, н* наприкінці слова чи складу, якщо ці букви передають м'які звуки: *тінь, день, біль, мазь, увесь, станьте, міць, мідь, молодість*;
- після м'яких приголосних перед *о*: *літнього, осіннього, сьогодні, трьох, чотирьох*;
- у суфіксах *-ський, -цький, -ськість, -зькість, -цькість, -ськи, -зьки, -цьки*: *український, європейський, козацький, запорізький, ризький, паризький, київський, криворізький, людськість, по-болгарськи, по-німецьки*;
- у суфіксах *-еньк, -оньк, -есеньк, -ісіньк, -юсіньк*: *легенько, біленький, дитинонька, гарнесенький, малюсінький*;
- після м'якого звука [л] перед наступним м'яким: *учительський, стільця, пальці, їдальня, читальня*; (Увага! Щоб перевірити м'який чи твердий у слові звук [л], поставте слово в називному відмінку однини: *спілка - спілці, полька - польці*;))
- у формах родового відмінка множини іменників жіночого роду: *сердець, робітниць, учениць, творінь*;
- у дієслівних формах наказового способу: *стань, винось, виходь; станьте, виносьте, виходьте; пишіть, кажіть, робіть*;
- у дієслівних формах 3-ї особи однини та множини дійсного способу: *стоїть, спить, стоять, читають, пишуть, думають, складають, готують*.

М'який знак не пишеться:

- після букв, що позначають губні та шиплячі звуки: *стен, голуб, кров, любов, сім, вісім, ніж, ніч, піч, ідеш*;
- після *р* у кінці складу: *кобзар, товар, писар, Харків* (виняток *Горький*), *вір -вірте*;

- між приголосними, якщо перший пом'якшується під впливом другого: *сонця, радість, якість, кінця, сміх, щастя*;
- після *н* перед *ж, ч, ш* *щ. тонший, менший, інший, кінчик*. (Увага! Ніколи м'який знак не пишеться після 13 букв (б л, в, м, ф (ж, ч, ш, Щ (*" г, к, де), бо цими буквами позначаються тільки тверді приголосні звуки, які можуть пом'якшуватися у позиції перед [і].)

Тема 5. Лексикологія. Фразеологія

5.1. Лексикологія

5.2. Фразеологія

2.1. **Лексика** (від гр. *lexicos* - той, що відноситься до слова) - це сукупність слів, які вживаються у мові. Наука, яка вивчає словниковий склад мови - значення слів, їх походження, зв'язок з іншими словами, має назву **лексикологія** (від гр. *lexis* - слово і *logos* - вчення). Збором та систематизацією слів, а також теорією та практикою укладання словників займається **лексикографія**.

Кожна мова складається із слів, і слово є однією з основних одиниць мови. Слова за різними ознаками можна згрупувати так:

- **за походженням:** активного вжитку (*місто*) та застарілі (*град (місто)*);
- **за активністю вживання:** загальноновживані (*батько*) та незагальноновживані (*гіпотенуза*);
- **за сферою вживання:** літературні (*гарний, красивий*), діалектні (*файний*), професійні (*мовознавство*);
- **за значенням:** однозначні (*комп'ютер*), багатозначні (*корінь, сфера*), синоніми (*відтінок- нюанс*), антоніми (*товстий- тонкий*);
- **за звучанням:** омоніми (*вал- велика хвиля; вал- земляний насип*),
- **за емоційним забарвленням:** нейтральні (*картопля*), емоційні (*прекрасний*);
- **за значенням:** терміни (*стапель*), ділові штампи (*вищезначений*), образно- художні (*не по зубах (непосильний)*), побутові (*радіоприймач*).

Окремо взяті мовні звуки, а також складові частини слова (*корінь, префікс, основа, суфікс*) виявляють себе лише у слові. Із слів також складаються словосполучення і речення.

Слово - це одна з одиниць мови, яка служить для найменування предметів, властивостей, процесів чи дій. Усі слова за значенням поділяються на дві групи - *самостійні* та *службові*.

Самостійні слова - це слова, які обов'язково щось називають (*центр, компанія, білий, докласти, купити, обізнаність, сум*).

Службові слова не мають самостійного значення, а лише виражають різні відношення між самостійними словами (у виразах *ані* травички, земля *і* небо, *посеред* поля, *до* нестями службові слова *ані, і, посеред, до*).

Як одиниця мови слово характеризується такими ознаками (якими вона і відрізняється від інших мовних одиниць):

- складається із звуків і має один основний наголос;
- може поділятися на менші значущі частини - так звані *морфени* (*корінь, закінчення, префікс, суфікс*);
- має лексичне значення, тобто називає предмети, ознаки та процеси реальної дійсності.

СЛОВА З КОНКРЕТНИМИ ТА АБСТРАКТНИМИ ЗНАЧЕННЯМИ

Слова, які означають назви, що співвідносяться з конкретними предметами, властивостями чи діями, належать до слів з *конкретним значенням* (*будинок, посібник; старий, нудний, товстий; шукати, беремо*).

Крім них, в українській мові є ще слова з *абстрактним значенням*, тобто такі, що не співвідносяться з конкретними властивостями, діями чи предметами (*туга, захоплення, втіха, любов, мрія*).

ОДНОЗНАЧНІ І БАГАТОЗНАЧНІ СЛОВА

Конкретне значення слова найчастіше встановлюється в реченні, через зв'язок його з іншими словами.

Так, у реченні *Земля обертається навкруги Сонця* слово "*сонце*" означає "центральне небесне світило Сонячної системи"; у реченні *Під променями сонця змінилася вся земля* "*сонце*" - це вже "світло та тепло, яке випромінює це світило", а у реченні *"Сонце моє"* - *прошепотіла Любаша* під "*сонцем*", зрозуміло, мається на увазі коханий дівчини на ім'я Любаша.

Ця властивість слова - вживатися у різних значеннях - називається *багатозначністю*, або *полісемією* (від гр. poly - багато і sema - знак). В українській мові більшість слів належить до багатозначних, тобто є полісемічними. Однак, значна частина слів - *однозначні*, або *моносемічні*.

У період свого виникнення слово завжди має одне значення, тобто за походженням кожне слово - однозначне, а здатність виражати різні значення ним набувається з часом.

До однозначних слів належить більшість спеціальних наукових термінів (економічних - *інвестиції, ціни*; мовознавчих - *підмет, присудок*; літературознавських - *метафора, ямб*; медичних - *грип, астма* та ін.), назви тканин (*вельвет, шовк*), деталі та механізми (*шайба, плейєр*), власні назви (*Київ, Європа*).

Але й серед термінологічної лексики є багатозначні слова, напр.: *швидкий потяг* (поїзд) і *потяг до Марфи*; *жовте коло* і *коло парку*.

ПРЯМЕ І ПЕРЕНОСНЕ ЗНАЧЕННЯ СЛОВА

У багатозначних словах одне з його значень є основним, або *прямим*, інші - переносні, або *непрямі*.

Пряме значення слова - це звичайна назва предмета, властивості чи дії. Пряме значення найчастіше буває первинним, тобто таким, з якого почалась назва. Напр., пряме значення слова *серце* означає "центральний орган кровоносної системи, що забезпечує кровообіг у людини і тварини".

Переносне значення слова завжди пов'язано з прямим значенням, напр., у реченні *Не так серце любить, щоб з ким поділитися, Не так воно хоче, як Бог нам дає (Шевченко)* слово *сонце* вжите у значенні "символ любовних почуттів".

На основі переносного значення виникають *метафора*, *метонімія* і *синекдоха*.

Метафора (від гр. *metaphora* - перенесення) - перенесення значень одних предметів на інші: *Червона хмара вкрила всю землю*.

Метонімія (від гр. *metonymia* - перейменування): *Сашико сів за фортепіано і заграв Моцарта*.

Синекдоха (від гр. *synekdoche* - співпереймання) - вживання назви частини предмета у значенні його цілого: *Червоний картуз так більше і не з'явився*.

Омоніми (від гр. *homos* - однаковий і *опута* - ім'я) - це слова, які мають однакове значення і написання, але зовсім різні значення. Напр., *потяг* - "поїзд" у значенні "ряд з'єднаних між собою залізничних вагонів, що рухаються за допомогою локомотива" і *потяг* - "настійне прагнення до чогось чи когось".

Омоніми можуть бути *повними* та *неповними*. Повні лексичні омоніми - це слова, що тотожні за звуковим складом і написанням у всіх граматичних формах:

- *коса* - заплетене довге волосся;
- *коса* - вузька наливна смуга суходолу в озері, морі чи річці;
- *коса* - сільськогосподарське знаряддя.

Неповні лексичні омоніми розподіляються на *омоформи*, *омофони* і *омографи*.

Омоформи (граматичні омоніми) - це слова, які збігаються за звучанням та написанням лише в окремих граматичних формах :

- *діти* - куди вас *діти*;
- *коса* - іменник і *коса* (лінія) - прикметник жіночого роду;
- *три* - наказовий спосіб дієслова і *три* - числівник.

Омофони (фонетичні омоніми) - це слова, які збігаються лише за звучанням, а пишуться неоднаково: *мріяти* і *мрія ти*; *сонце* - чи не *сон це*?

Омографи - це слова, що збігаються за написанням, але розрізняються за написанням і наголосом: *мала дитина* - не *мала щастя*; *плачу* і *плачу*; *замок* і *замок*.

Слова-омоніми в сучасній мові нічого спільного у значенні між собою не мають (напр., *склад* - як фонетична одиниця мови і *склад* - як приміщення).

Синоніми (від гр. *synonymos* - однойменний) - це слова, різні за звучанням, але близькі за значенням (*дорога* - *путь*, *шлях*; *мовознавство* - *мововедення*). Абсолютні синоніми однакові за значенням і емоційно-експресивним забарвленням (*алфавіт* - *азбука* - *абетка*; *відтінок* - *нюанс*; *майдан* - *площа*). Вони використовуються у мовленні для уникання повторів. Ідеографічні (*значеннєві*) синоніми передають різні відтінки того ж поняття: *незламний*- *рішучий* (*твердий*); *хотіти*- *бажати*.

Синоніми поєднуються в єдиний синонімічний ряд.

Домінанта, або *стрижнєве слово* синонімічного ряду - це слово, що найчастіше вживається у мовленні. Так, напр., у синонімічному ряду *неминуче*, *напевне*, *конче*, *неодмінно*, *обов'язково*, *безсумнівно* домінантою є слово *обов'язково*.

Антоніми (від гр. *anti* - проти і *onyma* - ім'я) - це слова з прямо протилежним значенням (*чорний* - *білий*, *ніч* - *день*, *добре* - *погано*).

В антонімічні пари об'єднуються слова з протилежними значеннями, що мають якусь лексичну спільність: *теплий - холодний* (тепло), *швидкий - повільний* (швидкість), *глибокий - мілкий* (глибина). Антоніми бувають виражені такими частинами мови, як іменник (*добро - зло*), прикметник (*швидкий - повільний*), займенник (*всі - ніхто*), дієслово (*іти - стояти*), прислівник (*високо - низько*), прийменник (*під - над, від - до*). На використанні антонімів побудована така стилістична фігура, як антитеза (від гр. *antithesis* - протилежність) - зіставлення фактів, явищ, подій та думок з метою їх виділення: *І я іду, і падаю, і знову Спешу вперед або плетусь назад.* (В.Симоненко)

Пароніми (від гр. *para* - поблизу, поруч і *onoma* - ім'я) - це слова, подібні між собою за звучанням і частково за будовою: *абонент - абонемент; континент - контингент.*

За допомогою паронімів нерідко створюються рими в авторських поетичних творах та в народних прислів'ях та приказках: *Говорили- балакали, сіли й заплакали; Ні слуху ні духу; Яке їхало, таке й здибало.*

ЗАГАЛЬНОВЖИВАНІ І НЕЗАГАЛЬНОВЖИВАНІ СЛОВА

Слова, що відомі всім, хто розмовляє українською мовою, називаються загальновживаними. Слова, що широко не розповсюджені, носять назву незагальновживаних. До таких слів відносяться, напр., *діалектні і професійні* слова.

Діалектні слова (діалектизми) - це слова, які використовуються лише мешканцями тієї чи іншої місцевості (напр., *кукеля - зозуля, буцян - чорногуз, пчульник - пасіка*). Мову мешканців окремої місцевості називають діалектом. Діалектизми не входять до лексичного складу української літературної мови, але використовуються у художніх творах для передачі життя і мови людей певної території.

Професійні слова - це слова, що використовуються у мові людей, об'єднаних однією професією чи спеціальністю. Серед професійних слів виділяється особлива група слів, які називають поняття різних наук. Це - *терміни* (напр., *суфікс*, *підмет* - у мовознавстві; *гіпотенуза*, *катет* - у математиці).

Окремі професійні слова іноді стають загальноживаними (*телевізор*, *радіо*, *аспірін*).

Професійні слова використовуються у художніх творах для більш точного опису людей і їх занять. Професійні слова, що використовуються у художніх творах, називають *професіоналізмами*.

За походженням слова у лексиці розділяються на успадковані з попередніх періодів розвитку мови, власне українські і запозичені з інших мов.

Серед успадкованих слів виділяють слова індоєвропейського, спільнослов'янського і спільносхіднослов'янського походження. Слова, що прийшли в українську мову з індоєвропейського лексичного фонду, є найдавнішими. Це назви явищ природи (*вогонь*, *день*, *сонце*), дій і процесів (*сидіти*, *іти*, *пити*), людей за їхніми родинними стосунками (*батько*, *сестра*, *мати*), органів тіла (*око*, *ніс*, *серце*), рослин (*дуб*, *мак*, *береза*), птахів і тварин (*теля*, *заць*, *видра*), якостей і ознак (*глухий*, *білий*, *темний*).

Слова із спільнослов'янського лексичного фонду є в усіх слов'янських мовах (*великий*, *солодкий*; *ніготь*, *палець*; *дрімати*, *любити*; *чоловік*, *жінка*; *сковорода*, *чашка*, *ліжко*). Ці слова свого часу значно поповнили існуючі групи понять. Слова із спільносхіднослов'янського лексичного фонду спільні для української, російської і білоруської мов (*урожай*, *собака*, *відважний*, *сьогодні*).

Власне українські слова виникли в українській мові в період її формування. Вони виражають специфіку української мови (напр., *вареники, свита, бентежити, линути, гай, чарівний, навпростець*).

Біля 10 відсотків слів української мови - це слова іноземного походження, які "прописалися" в українській мові або прямо, або через мову - посередницю у різні часи. Це - слова, запозичені з грецької (*кипарис, комета, лиман, корабель, математика, логіка, література*), латинської (*форма, студент, академія, ректор, персона, комедія, дисципліна*), старослов'янської (*приянь, град, прах, брань, злато, благодать*), тюрських мов (*халва, батіг, вежа, кавун, базар, сарай*).

Багато в українській мові слів французького походження (*бюро, асамблея, сюжет, пляж*), англійського (*клоун, лідер, аут, пікнік, джентельмен*), німецького (*дах, ґрунт, кокс, штраф, курорт*), італійського (*кортик, тенор, сопрано, галера, корсар*), голандського (*краби, яхта, трап, люк*), іспанського (*сомбреро, фієста*) та інших мов.

Архаїзми (від гр. archais - давній), або застарілі слова - це слова, що рідко використовуються. Архаїзми поділяються на дві великі групи: *історизми* і *власне архаїзми*, або стилістичні архаїзми.

Історизми - це поняття, які зникли у процесі історичного розвитку: *гетьман, волость, лихвар*.

Власне архаїзми - це поняття, які продовжують існувати і сьогодні, проте форма їх вираження застаріла: *враг- ворог, град- місто*.

Нові слова, що виникають в мові, називають **неологізмами** (від гр. neos- новий і logos- слово). Неологізми з'являються в мові тоді, коли виникають нові предмети, поняття, нові уявлення про світ. З часом

неологізми стають загальноновживаними (*телевізор, комп'ютер*) або переходять до розряду історизмів (*перебудова, соціалізм*).

2.1. Фразеологія

Фразеологія (від гр.phrasis- вираз, зворот і logos-слово, вчення) - сукупність усталених зворотів певної мови, а також розділ науки про мову, що вивчає стійкі словосполучення-*фразеологізми*, їх ознаки, поділ на групи, утворення і походження.

Фразеологізми (фразеологічні звороти) використовуються для називання окремих предметів, явищ, властивостей та дій.

Лексичне значення має фразеологізм в цілому, напр., *спіймати облизня* - "зазнати невдачі", *без царя в голові* - "нерозумний", *заткнути за пояс* - "перевершити".

Фразеологізми, як і слова, можуть входити до синонічних рядів: *дрімати- куняти- клевати носом*. У реченні фразеологізм виступає як один член речення. Напр., у реченні *І довго ти будеш товкти воду в ступі?* фразеологізм *товкти воду в ступі* є присудком.

Фразеологізми мають синоніми і антоніми - інші фразеологізми, напр.: *не приший кобилі хвіст - потрібний як п'яте колесо до воза*. Фразеологізми використовуються як в мові, так і в художніх творах.

За походженням фразеологізми поділяються на спільнослов'янські (*водити за носа; з голови до п'ят; як на долоні*), спільносхіднослов'янські (*попасти під гарячу руку*), українські (*на руку ковінька, піймати облизня*); засвоєні з інших мов кальки (*копії*) (*ось де собака зарита* (з німецької мови)).

Велику групу фразеологізмів складають висловлення видатних і відомих людей (*Хіба ревуть воли, як ясла повні (Панас Мирний)*).

Поповнюється українська фразеологія і за рахунок виробничо-побутових висловлень (*Сім раз одміряй, а раз одріж*).

Знайшли собі місце в українській фразеології також біблійні і євангелійські вирази (*бути притчею во язицех; берегти, як зіницю ока*), а також античні вислови (*крокодилячі сльози, Сади Семіраміди*).

Тема 6. Будова слова. Словотвір

6.1. Будова слова

6.2. Словотвір

1. Після лексикології варто перейти до **морфеміки** — мовознавчого розділу, що об'єднує найменші частки слова. Морфеміку ще називають будовою слова. І не дарма, адже префікс, суфікс, корінь, закінчення, основа — це ті цеглинки, з яких складається кожне слово. Заміна одного із компонентів слова чи зміна їхнього розташування може призводити до творення нового слова — процесу деривації.

Морфеміка — розділ мовознавства, що вивчає значущі частини слова (морфеми); він вивчає будову слів без огляду на те, як вони утворилися.

Більшість слів мови містять кілька частин, або морфем, у своєму складі. Значущими частинами слова є корінь, префікс, суфікс, закінчення.

Слова службових частин мови, попри те, що їх називають словами, є своєрідними одиницями — безкореневими, адже вони не мають самостійного лексичного значення, а мають лише граматичне значення. У цьому вони чимось схожі на необов'язкові частини слова (суфікси, префікси).

Порядок розташування частин слова такий:

префікс — корінь — інтерфікс — корінь — суфікс — закінчення — постфікс.

Основа — частина слова без закінчення. Вона виражає лексичне значення слова, тому є спільною для всіх форм слова (*міст-о, міст-а, міст-у, міст-ом*).

Лише з основи складаються незмінювані слова, а саме:

- незмінювані іменники: *манто, ситро, таксі, Марокко*;

- форми дієслова — інфінітиви: *писати, читати, любити*;
- форми дієслова — дієприслівники: *писавши, читаючи, люблячи*;
- форми дієслова — безособові форми на -но, -то: *писано, читано, люблено*;
- прислівники: *безоглядно, сміливо, по-перше, натщесерце, по-українськи*.

Незмінювані слова не мають ніякого закінчення: *читати, солодко*.

Закінчення — змінна значуща частина слова, що виражає його граматичне значення (рід, число, відмінок, особу, час тощо,) і слугує для зв'язку слів у словосполученні й реченні. Наприклад, у слові *весняна* закінчення *|а|* вказує на жіночий рід, однину, називний відмінок. Закінчення мають усі змінні слова, хоча воно може бути нульовим, тобто таким, що не виражається звуком і не позначається літерою, але має певне граматичне значення: *лісП*, (чоловічий рід, однина), *прочитавО* (минулий час, чоловічий рід, однина).

Не мають закінчень незмінювані слова:

- прислівники (тихо, увечері, здалеку);
- дієприслівники (співаючи, прибігши);
- інфінітив дієслова (любити, знати);
- незмінювані слова іншомовного походження (таксі, поні, бюро).

Деякі змінювані слова мають нульове закінчення. **Нульове закінчення** — це матеріально не виявлене закінчення, про існування якого в слові робимо висновок, порівнюючи це слово з іншими його формами.

Вести мову про нульове закінчення є необхідність, оскільки матеріальна відсутність закінчення все одно має граматичне значення. Наприклад, у слові *стіл* нульове закінчення вказує на те, що це іменник чоловічого роду однини в називаному відмінку так само, як у слові *столу*

закінчення -у вказує на те, що це іменник чоловічого роду однини в родовому відмінку.

Корінь — головна значуща частина слова, що містить спільне значення спільнокореневих слів (воля, воленька, звільнити). Корінь є носієм лексичного значення. Коренем слова називається спільна частина споріднених слів, яка є носієм основного лексичного значення.

Треба відрізняти спільнокореневі слова від слів з омонімічними коренями. Так, у словах гора, горе, горювати, угорі однаковий корінь гор, однак ці слова не є спільнокореневими, оскільки корінь у них має різне лексичне значення. Тому маємо дві групи споріднених слів: гора, угорі, гірка; горе, горенько, горювати.

Префікс — значуща частина слова, що стоїть перед коренем і слугує для творення слів із новим лексичним значенням або відтінком у значенні: *осінній — передосінній, чекати — зачекати*.

Більша частина префіксів української мови є словотвірними, тобто допомагають утворювати нові слова.

Суфікс — значуща частина слова, яка стоїть після кореня та слугує дія творення слів з новим лексичним значенням або відтінком у значенні: *учити — учитель, калина — калинонька*).

Різновидом суфікса є частка -ся(-сь), яка стоїть у кінці дієслів. Такий різновид суфікса називається постфікс: *хвилюватися*).

Словотвір — розділ мовознавства, що вивчає способи та особливості іорення похідних слів.

Непохідні слова — не утворені від Інших слів (основа складається лише з кореня: *неб[о], літ[о], тих[ий]*)

Похідні слова — утворені від інших слів; можна простежити їхній спосіб творення: небесний, літній, тихенько.

Твірне слово — слово, яке повністю «лягає» в основу похідного слова: холод — холодний, ліс — праліс.

Твірна основа — частина слова, від якої творяться нові слова: кобза — кобзар, читати — читання.

Словотворчі засоби — префікси та суфікси, за допомогою яких утворюються нові слова: підсніжник — сніг.

Частина слова	Графічне позначення
основа	
префікс	
корінь	
суфікс	
закінчення	

6.2. Словотвір

Процес творення нових слів у мові також має назву **словотворення**.

Нові слова здебільшого утворюються за допомогою *словотворчих афіксів* (префікса, суфікса чи постфікса), які приєднуються до твірної основи.

В українській мові виділяють *морфологічні* і *неморфологічні* способи творення слів.

Морфологічні способи творення слів - основні.

До морфологічних способів належать такі типи творення:

- суфіксальний;
- префіксальний;

- префіксально - суфіксальний;
- безафіксний;
- складання основ і слів.

Суфіксальний спосіб - це спосіб творення слів за допомогою суфікса (*гарячий – гаряченький, слухати – слухач, вітер – вітерець*).

Префіксальний спосіб - це спосіб творення слів за допомогою словотворчих префіксів (*давати – надавати, хто – ніхто, в'язати – вив'язати*).

Префіксально – суфіксальний спосіб дозволяє створювати слова одночасним додаванням до твірної основи словотворчого префікса і суфікса (*межа – безмежний, при дорозі – придорожній*).

Безафіксний спосіб (*відкидання значущих частин*) - це спосіб творення слів шляхом укорочення твірного слова (*переходити – перехід, нічний – ніч*).

Основоскладання - це такий спосіб творення слів, при якому дві і більше основ поєднуються в одне слово (*хмари чесати – хмарочос, синій + жовтий – синьо-жовтий*).

Складання скорочених слів - це спосіб творення слів скороченням основ кількох слів. Твірні основи при цьому можуть бути повними (*залізобетонний*) і скороченими (*аббревіатура різних типів – мінпраці, вуз, зарплата, КПІ - Київський політехнічний інститут*).

Повні основи можуть поєднуватися за допомогою сполучних голосних *о* (після твердих приголосних), *е* (після м'яких приголосних) та *є* (якщо основа закінчується на *й*): *паровоз, світогляд, краєвид, зорепад*.

Прикметники, що утворюються на базі підрядної сполуки, пишуться разом (*червоноармійський, однокімнатна*), а прикметники, утворені за

допомогою сурядної сполуки слів, пишуться через дефіс (*зелено- білий, науково- технічний*).

При неморфологічних способах творення утворення нового слова відбувається:

- через злиття цілого словосполучення; (*цього дня – сьогодні, добра ніч – добраніч*);
- через набуття ним нового значення:
- *корінь* (у рослин) – *корінь* (у математиці);
- *супутник* (людина) – *супутник* (літальний апарат);
- шляхом переходу однієї частини мови в іншу: *завідуючий, операційна, кругом, відпочиваючий*.

ТВОРЕННЯ ЧАСТИН МОВИ

ТВОРЕННЯ ІМЕННИКІВ

Нові іменники найчастіше виникають від іменників, прикметників, числівників і займенників:

- за допомогою суфіксів: *футбол – футболіст, вчити – вчитель, козацький – козаччина*;
- за допомогою префіксів: *відповідальність – безвідповідальність, матерія – антиматерія*;
- за допомогою префіксів і суфіксів: *борг – заборгованість, безпека – забезпеченість*;
- складанням окремих основ: *за Карпатами – Закарпаття, південь + американець – південноамериканець*;
- складанням скорочених слів: *спільне підприємство – СП, завідуючий магазином – завмаг*;
- безафіксним способом: *великий – велич, вивозити – вивіз*;
- переходом прикметників у іменники: *приймальня, керуючий*.

ТВОРЕННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

Нові прикметники творяться від іменників, дієслів та інших прикметників:

- за допомогою суфіксів: *кімната* – *кімнатний*, *рухатися* – *рухливий*, *кінь* – *кінний*;
- за допомогою префіксів: *народ* – *антинародний*, *за кордоном* – *закордонний*;
- за допомогою префіксів і суфіксів: *під землею* – *підземний*, *мусити* – *вимушений*;
- складанням окремих слів: *багато поверхів* – *багатоповерховий*, *вічно зелений* – *вічнозелений*;
- складанням основ без суфікса та основи з суфіксом: *українські* + *німецькі* – *україно-німецькі*, *новий* + *рік* – *новорічний*;
- переходом із інших частин мови: *перший номер* – *перший (кращий) студент*.

ТВОРЕННЯ ЧИСЛІВНИКІВ

Числівники творяться:

- за допомогою суфіксів: *два* – *двадцять*, *чотири* – *чотирнадцять*;
- складанням: *три* + *сто* – *триста*.

ТВОРЕННЯ ЗАЙМЕННИКІВ

Займенники виникають від інших займенників:

- за допомогою суфіксів: *хто* – *хтось*, *якийсь* – *якийсь-небудь*;
- за допомогою префіксів: *скільки* – *декілька*, *хто* – *ніхто*.

ТВОРЕННЯ ДІЄСЛІВ

Дієслова виникають:

- за допомогою суфіксів: *зелений* – *зеленіти*, *вмивати* – *вмиватися*;
- за допомогою префіксів: *малювати* – *намалювати*, *виконати* – *перевиконати*;
- за допомогою префіксів і суфіксів одночасно: *бігти* – *розбігтися*, *двоє* – *подвоїти*.

ТВОРЕННЯ ПРИСЛІВНИКІВ

Прислівники творяться від іменників, прикметників, числівників, дієслів, дієслівних форм та прислівників:

- за допомогою суфіксів: *зима* – *зимою*, *охайний* – *охайно*;
- за допомогою префіксів: *учора* – *позавчора*, *довго* – *надовго*;
- за допомогою префіксів і суфіксів: *далеко* – *здалеку*, *мій* – *моєму*, *час* – *тимчасово*;
- переходом інших частин мови у прислівники: *лежачи на софі* – *відпочивати лежачи*.

ТВОРЕННЯ ПРИЙМЕННИКІВ

Прийменники виникають:

- злиттям слів: *сховався за пічку* – *сиділи на запічку*, *в середині року* – *знаходиться всередині*;
- переходом інших частин мови в прийменники: *велике коло* – *сидіти коло хати*, *чудовий край* – *край села*.

ТВОРЕННЯ СПОЛУЧНИКІВ

Сполучники творяться:

- злиттям слів: *за + те* – *зате*, *що + б* – *що б*, *як + би* – *якби*;
- переходом інших слів в сполучники: *Що сталося?* – *Я не певен, що це вірне рішення*.

Тема 7. Морфологія

Морфологія (від гр. *morphe*- форма і *logos*- слово, вчення) - це розділ мовознавства, який вивчає слово як частину мови.

Морфологія разом з **синтаксисом** є частинами **граматики**- науки, що вивчає граматичну будову мови.

Для морфології, як і для граматики в цілому, важливо **граматичне значення слова**. На відміну від лексичного, яке є індивідуальним для кожного слова, граматичне значення є спільних для цілих розрядів слів.

Усі слова в мові за лексичним значенням та граматичними особливостями поділяються на **частини мови**.

В сучасній українській мові **10 частин мови**:

САМОСТІЙНІ ЧАСТИНИ МОВИ:

- іменник: *слово, вуз, завдання, Микола, Україна*;
- прикметник: *золотий, залізобетонний, легенька, пахуче*;
- числівник: *одинадцять, перший, тринадцятеро, одна шоста*;
- займенник: *я, ви, що, щось, хтось, абихто, будь-який*;
- дієслово: *відкласти, чекай, засліпило, прийшов*;
- прислівник: *спокійно, угорі, по-літньому, згарячу, двічі*.

СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ:

- прийменник: *до, близько, вглиб, крізь, поза, на, проміж*;
- сполучник: *а, але, та, через те що, не лише, одначе*;
- частка: *так, аякже, це, тільки, ось, ледве чи, мов*.

ОКРЕМА ЧАСТИНА МОВИ:

- вигук: *ой, ай, ох, о, овва, тьху, ех*.

Самостійні частини мови (їх *шість*: *іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово і прислівник*) називають предмети, їх ознаки, дії та кількість. Самостійні частини мови є членами речення і мають як лексичне, так і граматичне значення.

Службові частини мови (їх *три*: *прийменник, сполучник, частка*) предметного лексичного значення не мають і служать лише для зв'язку слів у реченні (прийменник, сполучник) або для надання окремим словам і реченням додаткових смислових чи емоційно-експресивних відтінків, а також для творення морфологічних форм і нових слів (*частка*).

Вигуки і звуконаслідування виражають лише волевиявлення, емоції, етикет, імітують звукові сигнали птахів, тварин, явищ природи.

ОЗНАКИ ЧАСТИН МОВИ

Будь-яку частину мови характеризують такі ознаки:

- лексичне значення (*що означає частина мови* (напр., прикметник виражає ознаку предметів);
- синтаксична роль (*які ролі частина мови виконує у реченні* (підмет, присудок);
- розряд за значенням (*на які групи слів підрозділяється*);
- морфологічні ознаки (*за якими параметрами* (час, рід, вид та ін.) *змінюється частина мови*).

СИНТАКСИЧНА РОЛЬ ЧАСТИН МОВИ

Самостійні частини мови виступають членами речення і можуть виконувати як властиву їм *основну роль*, так і *неосновну*, призначену для іншої частини мови.

Напр., *основні ролі* іменника такі:

- *підмет* (у називному відмінку);

- *додаток* (у непрямих відмінках).

Але іменник може бути також:

- *означенням* замість прикметника (*зошит з паперу- який?- паперовий зошит*);
- *обставиною*, хоч ця роль є основною для прислівника (*прийшов ранньою порою- коли?- повернувся вранці*);
- *присудком* (хоч ця роль властива дієслову) у сполученні з дієслівною зв'язкою (*Олег став учнем*).

Службові частини мови членами речення не виступають і виконують тільки граматичну роль у поєднанні з самостійними частинами мови.

РОЗРЯДИ ЧАСТИН МОВИ ЗА ЗНАЧЕННЯМ

Розряди частин мови за значенням (лексико- граматичні розряди)- це об'єднання слів у групи (у межах однієї частини мови) за якимись параметрами.

Напр., у межах іменника виділяються такі групи слів:

- *власні і загальні*;
- *конкретні і абстрактні*;
- *назви істот і неістот*;
- *збірні*;
- *речовинні*.

Розряди слів за значенням виділяються в усіх частинах мови:

частина мови	групи слів, на які поділяється
--------------	--------------------------------

САМОСТІЙНІ ЧАСТИНИ	
іменник	• <i>власні і загальні;</i> • <i>конкретні і абстрактні;</i> • <i>назви істот і неістот;</i> як окремі групи серед загальних іменників: • <i>збірні</i> • <i>речовинні</i>
прикметник	• <i>якісні, відносні і присвійні;</i> якісні, крім того, мають форми вищого і найвищого ступенів порівняння;
числівник	• <i>порядкові та</i> <i>кількісні (власне кількісні, збірні, дробові, неозначено- кількісні);</i> • <i>прості, складні і складені</i>
займенник	• <i>особові, зворотний, питальні, відносні, присвійні, вказівні, означальні, неозначені, заперечні</i>
дієслово	• <i>перехідні та неперехідні;</i> серед неперехідних виділяється також розряд зворотних дієслів
прислівник	- <i>означальні і обставинні:</i> означальні поділяються на <i>якісно-означальні, кількісно- означальні, способу дії;</i> обставинні- <i>на обставинні часу,</i>

	<i>місця, мети і причини;</i> <i>первинні та вторинні</i>
СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ	
прийменник	<i>просторові, часові, причини, мети, умови і допустові, способу дії, кількісні, означальні, об'єктні;</i> <i>первинні (непохідні) і вторинні; (похідні)</i> <i>прості, складні і складені</i>
сполучник	<i>- первинні і похідні</i>
частка	<i>- частки, що надають смислових відтінків: вказівні, означальні, обмежувально- видільні, підсилювальні;</i> <i>- частки, що вказують на модальні слова: стверджувальні, заперечні, питальні, спонукальні, власне модальні, емоційно- експресивні;</i> <i>формотворчі;</i> <i>- словотворчі</i>
ОКРЕМА ЧАСТИНА МОВИ	
вигук	<i>емоційні, волевиявлення, мовного етикету;</i> <i>звуконаслідувальні слова;</i> <i>- первісні і вторинні (похідні від дієслів, іменників, сполучень слів)</i>

МОРФОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ ЧАСТИН МОВИ

Морфологічна ознака- це характеристика певної групи слів, яка визначає зміну граматичних форм цих слів або слів, що від них залежить.

До морфологічних ознак належать:

ознака	у чому виражається
особливості словозміни	• відмінюється частина мови чи не відмінюється; за якими ознаками
особливості словотворення	• як створена частина мови
особливості морфологічної будови	• з яких частин складається (чи є у складі суфікси, префікси та закінчення)

Пояснити це можна на прикладі будь-яких споріднених слів, напр., прикметника *добре* (*добре слово*) та прислівника *добре* (*як тут добре*), які чітко відрізняються одне від одного:

прикметник	прислівник
- відмінюється; - первинне слово; - складається з кореня <i>добр-</i> і закінчення (<i>е</i>)	- незмінний; - похідне, утворене суфіксом <i>-е</i> від прикметникової основи; - складається з кореня <i>добр-</i> і суфікса <i>-е</i>

За морфологічними ознаками слова усіх частин мови поділяються на **змінювані** і **незмінювані**.

До **змінюваних** належать *іменник*, *прикметник*, *числівник*, *займенник* і *дієслово*.

До *незмінюваних* належать *прислівник*, *прийменник*, *сполучник*, *частка* і *вигук*.

Морфологічні ознаки всіх частин мови:

частини мови	морфологічні ознаки
ЗМІНЮВАНІ ЧАСТИНИ	
іменник	• відмінюване слово; змінюється за відмінками і числами; • має рід; • початкова форма- <i>називний відмінок однини</i> (для тих, що вживаються тільки в множині- <i>називний множини</i>);
прикметник	• відмінюване слово; змінюється за родами, числами і відмінками; • початкова форма- <i>називний відмінок однини чоловічого роду</i>; • може мати форму ступеня порівняння (в якісних прикметниках);
числівник	• відмінюване слово; змінюється за відмінками; числівники <i>один, два</i> змінюються також за родами; числівник <i>один</i>- за числами; • початкова форма- <i>називний відмінок</i>;
займенник	• відмінюване слово; • початкова форма- <i>називний відмінок однини</i>; • той, що вказує на предмети, змінюється за відмінками, може мати рід і число; • той, що вказує на ознаки, змінюється за відмінками, родами і числами; • той, що вказує на кількість- за відмінками; • той, що вказує на порядок при лічбі- за родами, числами і відмінками

дієслово	- дієслово утворює також форми дієприкметника і дієприслівника: - дієприкметник змінюється за <i>родами, відмінками і числами</i>; має стан, вид і час; - дієприслівник- незмінювана форма, має вид і час
НЕЗМІНЮВАНІ ЧАСТИНИ	
прислівник	незмінюване слово
прийменник	незмінюване слово
сполучник	незмінюване слово
частка	незмінюване слово
вигук	незмінюване слово

Тема 8. Синтаксис

Синтаксис (від гр. *syntaxis*- побудова, порядок)- частина мовознавства, що вивчає форми речень і словосполучень.

Словосполучення- це смислове і граматичне поєднання двох повнозначних слів (*червоний ліхтарик, стояти вгорі, дивитися на екран*).

Словосполучення можуть входити в склад речення, можуть вичленовуватися з нього для спеціального аналізу і поза реченням у мові не існують.

Словосполучення поділяються на:

1. лексичні і синтаксичні;
2. іменні, прикметникові, числівникові, займенникові, дієслівні і прислівникові;
3. сурядні і підрядні;
4. прості і складні;

Словосполучення поділяються на лексичні і синтаксичні:

словосполучення	приклади
лексичні (стійкі)	<i>за тридев'ять земель</i> <i>пекти раків (червоніти)</i> <i>Чорне море</i>
синтаксичні (вільні)	<i>зелений тролейбус</i> <i>працюючий телевізор</i> <i>написати листа</i>

Лексичні словосполучення існують у мові в готовому вигляді і завжди називають одне і те ж поняття (*бабине літо, за тридев'ять земель*).

Лексичні словосполучення називають ще **синтаксично нерозкладними словосполученнями**. У реченні лексичні словосполучення виконують роль одного члена речення.

Синтаксичні (вільні) словосполучення виникають у процесі мовлення при збереженні лексичного значення слів, від яких вони утворюються (*мамина казка, говорити пошепки*).

Синтаксис розглядає лише синтаксично вільні словосполучення.

До складу словосполучення завжди входять **головне і залежне** слово. **Головним** є слово, від якого ставиться питання. **Залежним** - слово, яке відповідає на це питання. Напр., *поле (яке?) зелене; виїхати (куди?) на дорогу*.

Залежно від того, якою частиною мови є головне слово, словосполучення поділяються на **іменні, прикметникові, числівникові, займенникові, дієслівні і прислівникові**:

1. іменникове – *шапка господаря, ручка дверей*;
2. прикметникове – *червоний від сорому, білий від снігу*;
3. числівникове – *два кроки, з десяти ящиків*;
4. займенникове – *хтось з вами, ми не одні*;
5. дієслівне – *знімав на фотоплівку, возив сіно*;
6. прислівникове – *втричі швидше, далеко від своїх*.

Словосполучення поділяються на **сурядні і підрядні**:

1. сурядне – *рука і серце; ніч і день; то я , то ти*;
2. підрядне – *забутий щоденник, старий дідуган*.

Сурядне словосполучення - це смислове і граматичне поєднання двох повнозначних слів як граматично рівноправних.

Підрядне словосполучення- це смислове і граматичне поєднання двох повнозначних слів як граматично нерівноправних: одне з них- головне, інше- залежне (*старий будинок, маленька красуня*).

Між словами в сурядному словосполученні виникає три види сурядного зв'язку:

1. розділовий – *то дощ, то сніг; зима або весна;*
2. єднальний – *земля і небо; я і ти; ми і вона;*
3. протиставний – *не я, а ти; не любов, а сон.*

Між словами в підрядному словосполученні виникає також три види підрядного зв'язку:

1. узгодження – *білий пес- білого пса- білому псу;*
2. керування – *читаю книжку- читала книжку- читатимемо книжку;*
3. прилягання – *сніданок нашвидку, співати йдучи.*

При **узгодженні** залежне слово граматично уподібнюється до головного (*небесна блакить, добрі побажання*).

Як правило, зв'язком узгодження поєднується іменник (головне слово) з прикметником, дієприкметником, порядковим числівником, займенником прикметного типу. При узгодженні зміна головного слова викликає зміну залежного (*моя хата- мої думи- - моє вікно*).

Керування- це вид підрядного зв'язку, при якому головне слово вимагає від залежного конкретної граматичної форми, яка зберігається при зміні головного слова: *говорю слова (говорю потребує знахідного відмінка)- говорити слова- говориш слова- буду говорити слова*). При керуванні залежним словом буває іменник, рідше- займенник або інша змінна частина мови у ролі іменника.

При **приляганні** залежним виступає незмінне слово (прислівник, дієприслівник, неозначена форма дієслова), яке поєднується з головним тільки за змістом (*бажання піти, говорив пошепки, працює стоячи*).

У ролі залежного слова можуть бути лише незмінні частини мови: прислівник, дієприслівник і неозначена форма дієслова (інфінітив).

Словосполучення також можуть бути **простими і складними**:

1. *просте – новорічна ялинка, малиновий чай;*
2. *складне – відомий вірш про матусю, чудовий осінній день, блакитнозелені очі моєї дівчини.*

Просте словосполучення утворюється поєднанням двох повнозначних.

Складне словосполучення- поєднанням трьох і більше повнозначних слів.

СИНТАКСИЧНИЙ РОЗБІР СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ

1. Визначте будову словосполучення.
2. Назвіть головне і залежне слово, поставте питання.
3. З'ясуйте, як зв'язані між собою головне і залежне слово:
 - за змістом і за допомогою закінчення залежного слова;
 - за змістом і за допомогою залежного слова і прийменника;
 - лише за змістом.
4. Назвіть спосіб підрядного зв'язку (узгодження, керування, прилягання).
5. Визначте вид словосполучення за головним словом (іменне, прикметникове, числівникове, займенникове, дієслівне, прислівникове).

Речення - це синтаксична одиниця, що виражає певну думку, має інтонаційну завершеність і служить для спілкування (*він довго збирався це зробити, але не встиг*). Речення - **основна одиниця синтаксису**. Речення - комунікативна одиниця (від лат. communicatio - спілкування, передача інформації). Основними ознаками речення є **предикативність** та **інтонація завершеності**.

Предикативність (від лат. praedicatio - стверджене, сказане, висловлене) - це віднесеність змісту речення до об'єктивної дійсності.

Предикативність властива будь-якому реченню і виявляється в ознаках *часу, особи*, а також в оцінці сказаного розповідачем (бажаність чи небажаність, реальність чи нереальність, впевненість в істинності чи ні).

Інтонація завершеності оформлює речення як цілу синтаксичну одиницю.

За метою висловлювань розрізняють три типи речень: **розповідні, спонукальні і питальні**:

1. Розповідне – *На горі стояло величезне місто.*
2. Спонукальне – *Повій, буйний вітер!*
3. Питальне – *Чи доводилось Вам тут бувати?*

Розповідні речення містять у собі певну інформацію, повідомляють про якийсь факт чи подію (*Вчора відбулося засідання Верховної Ради; Ми раді тебе бачити*).

Серед речень цього типу виділяють:

1. Стверджувальне – *Є в Україні одне містечко.*
2. Заперечне – *Не хотів я цього робити.*

Інтонація розповідних речень характеризується зниженням тону наприкінці речення.

Спонукальні речення закликають до дії, висловлюють наказ, побажання, вимогу чи дозвіл. Цей тип речення має свою, так звану *спонукальну інтонацію*, якій властиві високий тон і пришвидшений темп: *Вставай, хто живий, в кого думка повстала! (Леся Українка)*.

Серед питальних речень, які виражають думку-питання, виділяють такі речення:

1. власне питальне – *Скажіть, котра година?*
2. риторичне питальне – *Що ж це у світі діється?*

Власне питальні речення потребують відповіді (*Скажіть, котра година?*).

Відповідь на **риторичні питання** не передбачена (*Що ж це у світі діється?*)

Інтонація питальних речень характеризується підвищенням тону на слові, з яким пов'язується питання.

За **емоційним забарвленням** речення поділяються на **емоційно нейтральні** і **емоційно забарвлені** речення:

1. емоційно нейтральне – *Цікава книжка.*
2. емоційно забарвлене – *Яка цікава книжка!*

Емоційно нейтральні речення- це розповідні, питальні і спонукальні речення зі звичною для них інтонацією.

Емоційно забарвлені речення- це ті ж розповідні, питальні і спонукальні речення, але вимовлені з окличною інтонацією.

За **структурою** речення поділяються на **прості** і **складні**:

1. просте речення – *Благословенна в болях ран
Стенів широчина бездонна (М.Рильський)*

2. складне речення – *Ще сніг кругом, ще голі віти в дуба, і не курличуть в небі журавлі (В.Сосюра)*

Простим називається речення, в якому є тільки одна граматична основа (*предикативний центр*).

У складного реченні таких основ може бути декілька.

Прості речення можуть ускладнюватися *відокремленими другорядними членами, однорідністю різних членів речення, звертанням, вставними і вставленими словами, сполученнями і реченнями.*

Просте речення може бути:

1. Непоширене і поширене;
2. Односкладне:
 - дієслівне (*означено-особове, безособове, неозначено-особове, узагальнене-особове*);
 - іменне (*називне*).
3. Неповне;
4. Ускладнене;
5. З однорідними членами;
6. З відокремленими членами;
7. Зі звертанням;
8. Зі вставними і вставленими компонентами.

НЕПОШИРЕНІ І ПОШИРЕНІ РЕЧЕННЯ

Граматична основа простого речення, як правило, складається з підмета і присудка- головних членів речення (у реченні *Я розповідаю* підметом є слово *я*, присудком- *розповідаю*).

Проте у деяких реченнях (*односкладних*) вона може бути представлена одним головним членом (*Світає. Встаю. Йду. Думаю.*)

Речення, в яких є лише граматична основа, називається *непоширеними*, а ті, в котрих є хоча б один другорядний член речення- *поширеними*.

ТИПИ СИНТАКСИЧНОГО ЗВ'ЯЗКУ

Слова у реченні можуть поєднуватися *сурядним типом* синтаксичного зв'язку, за допомогою якого виражається рівноправність слів, незалежність їх одне від одного (цей тип зв'язку характерний для однорідних членів речення). Напр., *І земля, і небо, і море- все переді мною*

Слова у реченні можуть поєднуватися також *підрядним типом* синтаксичного зв'язку, при якому одне слово залежить від іншого. Напр., *Я лежу на траві.*

ПОРЯДОК СЛІВ У РЕЧЕННІ

Порядок розташування слів у реченні вільний, проте існують певні правила, які визначають послідовність розміщення членів речення.

Прямим вважається такий порядок слів у реченні, при якому присудок стоїть після підмета (*Епоха п'ятиповерхових будинків зародилася в 50-ті роки*).

Прямий порядок другорядних членів речення пов'язаний з порядком слів у словосполученні:

- узгоджене означення стоїть перед означуваним словом;
- додаток- після керуючого слова;
- обставина може бути перед і після головного слова (у реченні ним виступає присудок).

Порушення прямого порядку слів з метою виділення якогось із них називається *інверсією* (зворотним порядком слів).

При зворотному (непрямому, інверсійному) порядку слів присудок передує підмету (*Нещодавна до мене заходив Тарас*).

Другорядні члени речення при інверсії також змінюють своє звичне місце.

ЛОГІЧНИЙ НАГОЛОС

Виділення у реченні за допомогою посилення голосу одного із слів називається *логічним наголосом*. Від місця логічного наголосу залежить зміст речення:

Порівняйте: *Мишку нарешті збагнув, що він накоїв. Мишко нарешті збагнув, що він накоїв. Мишко нарешті збагнув, що він накоїв.*

ГОЛОВНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Підмет- головний граматично незалежний член двоскладного речення, що означає предмет (чи особу), про який говориться у реченні, і відповідає на питання *хто? що?*

За способом вираження підмети поділяються на *прості* і *складені*.

Простий підмет найчастіше буває виражений іменником або займенником у називному відмінку, хоча може виражатися й іншими частинами мови, вжитими у значенні іменника: *Керівник сьогодні просто зобов'язаний займатися економікою*.

Простий підмет може бути виражений неозначеною формою дієслова: *Вивчитися- ось моя мрія*.

Складений підмет може бути виражений:

- кількісно-іменниковою сполукою (*75 відсотків квітів пішло на експорт*);
- сполукою іменника (чи займенника) у називному відмінку з прийменником (*Ми з братом вирішили прогулятися по парку*);

- іншими сполуками (*Найбільші аукціони квітів відбуваються поблизу Амстердама*).

Присудок- головний член двоскладного речення, який характеризує підмет за дією чи ознакою. Присудок відповідає на питання *що робить* (підмет)? *що з ним робиться?* *який він є?* *що він таке?* *хто він такий?*

Присудок буває *простий і складений*.

Простий присудок виражений дієсловом, яке поєднує в собі граматичне і лексичне значення: *Петро відчинив двері*.

До простих належать також присудки, які виступають у складеній формі майбутнього часу (*буду робити*), у формі наказового (*хай знає*) або умовного способів (*робив би*).

Простим вважається також присудок, виражений фразеологічним сполученням (*Він був на сьомому небі*).

Складений присудок має дві частини: *головну і допоміжну* (зв'язка). Основне лексичне значення такого присудка закладене у головній частині, а граматичне- в допоміжній.

Дієслівний складений присудок виражається поєднанням дієслова- зв'язки, яке стоїть в особовій формі і інфінітива (*Він бажав піти разом з нею*).

Іменний складений присудок утворюється поєднанням дієслова- зв'язки з іменником, прикметником, дієприкметником (*Городецький прикрасив Київ унікальними спорудами*).

Між підметом і присудком може ставитися *тире*, якщо у реченні пропущено дієслово- зв'язку. Тире ставиться:

- якщо підмет і присудок виражені іменником у називному відмінку (*Хліб- всьому голова*);
- якщо підмет і присудок виражені інфінітивом (*Життя прожити- не поле перейти*);
- якщо перед присудком вжито слово *це значить, то, це, ось* (*Більшість- це ще не значить всі*).

ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

До другорядних членів речення належать *означення, додатки і обставини*.

Означення- це другорядний член речення, який вказує на різні ознаки предмета і відповідає на питання *який? чий? котрий? скількох? скількома? на скількох?*

Означення можуть бути *узгоджені і неузгоджені*.

Узгоджене означення уподібнюється до означуваного члена речення у відмінку, числі і роді (для однини): *Наче зачарований стояв ліс*.

Неузгоджене означення поєднується з означуваним словом зв'язком керування або прилягання: *Команда Петренка знову виграла*

Неузгоджені означення можуть бути виражені:

- іменником у формах непрямих відмінків (*Спочатку клас Дмитра був у числі відстаючих*);
- неозначеною формою дієслова (*Марко захотілося розслабитися*);
- сполученням слів (*Він заспівав пісню далеких країв*).

Одним із різновидів означення є *прикладка*.

Прикладка- це означення, виражене іменником, яке дає предметіві другу назву (*Програма "Здоров'я" давно вже виходить на нашому телебаченні*).

Додаток- це другорядний член речення, що означає предмет і відповідає на питання непрямих відмінків (*Я збираю гриби*).

Додатки бувають *прямі* і *непрямі*.

Прямий додаток залежить від перехідного дієслова і вживається в формі знахідного відмінка без прийменника (*Хлопчина зірвав яблуко*).

Рідше прямий додаток може бути виражений родовим відмінком при запереченні або коли дія переходить лише на частину предмета (*Не присувай соломи до вогню*).

Непрямий додаток- це іменник, вжитий у формах інших (*А більше за все Микола боявся спокуси*).

Обставина- другорядний член речення, який вказує на місце, час, мету, спосіб дії, причину, умову дії.

Обставини можуть виражатися прислівниками, дієприслівниками, інфінітивом, приймениково- відмінковими формами іменника чи займенника: *Веселкою моя надія грала (Леся Українка)*.

За значенням обставини поділяються на такі групи:

- *обставини мети*, які вказують на мету дії і відповідають на питання з якою метою? для кого? (*Це тобі на щастя*);
- *обставини часу*, які вказують на час дії, її тривалість і відповідають на питання коли? доки? з якого часу? як довго? (*Колись я вже тут був*);
- *обставини способу дії*, які означають якість дії або вказують на спосіб здійснення дії і відповідають на питання як? яким способом? (*Вони сиділи поруч*);
- *обставини місця*, які вказують на місце дії, напрямок руху і відповідають на питання де? куди? звідки? (*Мало не впав у безодню*);

- *обставини причини*, які вказують на причину дії і відповідають на питання чому? через що? з якої причини? (*Від думки про це йому перехопило подих*);
- *обставини умови*, що вказують на умову, за якою відбувається дія і відповідають на питання за якої умови? (*При наявності запрошень займайте місця*);
- *обставини з допустовим значенням*, що вказують на умову, всупереч якої відбувається дія і віддповідають на питання незважаючи на що? наперекір чому? (*Він це зробив наперекір всьому*).

Тема 9. Стилїстика

Стилїстика - це розділ мовознавства, що вивчає стилї літературної мови та мовні засоби, які створюють їх особливості. Назва *стилїстика* (лат.stilus, stylus, від гр. stylos- паличка) утворилася від слова **стилї**, яким у стародавні часи та середні віки називали загострений стрижень з кісті, метала чи дерева, що ним писали на воскових дощечках або берестині.

Мовні стилї- це різновиди літературної мови, які використовуються за різних обставин спілкування.

У сучасній українській мові розрізняють такі стилї:

1. розмовно-побутовий;
2. художній;
3. науковий;
4. офіційно- діловий;
5. публіцистичний.

Розмовно- побутовий стиль перш за все використовується у побуті, в усному спілкуванні.

Для розмовно- побутового стилю характерне:

- широке використання загальноновживаних слів;
- вживання слів з суфіксами пестливості, зневаги чи згрублості;
- вживання простих речень, звертань та ін.

Розмовно-побутові діалоги складаються з реплік і нерідко супроводжуються мімікою, жестами, часто бувають емоційно забарвленими.

Художній стиль- це переважно стиль художньої літератури, де слово не тільки щось називає, а ще й часто, будучи художнім засобом, є знаряддям естетичного впливу на читача чи слухача.

Офіційно- діловий стиль вживається в указах, резолюціях, текстах законів, заяв, постанов та інших офіційних документах.

Особливості офіційно- ділового стиля:

- кожний документ має усталений зразок;
- слова вживаються виключно в прямому значенні;
- перважають слова- терміни, пов'язані з діловодством;
- відсутні художні засоби, пестливі та згрубілі слова, питальні, неповні і незакінчені речення.

Науковий стиль існує у двох формах:

- писемній (підручники, дослідження, дисертації, наукові праці);
- усній (повідомлення, наукова доповідь та ін.).

Для наукового стилю характерні:

- вживання слів у прямому значенні;
- стрункість викладу думки;
- логічна побудованість;
- наявність специфічних термінів;
- широке використання складних речень, зокрема складнорідрядних з чітким логічним зв'язком між компонентами.

Зразком наукового стилю є формулювання різноманітних теорем, хімічних та фізичних законів, визначення термінів, різноманітні довідкові тексти тощо.

Публіцистичний стиль також має дві форми:

- писемна (статті, фейлетони, нариси);

- усна (публічні виступи).

Для публіцистичного стилю характерне широке вживання суспільно-політичних термінів (*закон, перспектива, держава* та ін.).

Текст (від лат. *textum*- тканина, сплетіння, з'єднання)- максимальна одиниця мови.

Для тексту характерні такі ознаки:

- структурна єдність (всі мовні елементи пов'язані між собою за структурою);
- смислова єдність (всі мовні елементи пов'язані між собою за смислом);
- комунікативна цілеспрямованість;
- жанрова віднесеність.

У тексті завжди про щось повідомляється. Це його **тема**.

Текст складається з інших мовленнєвих одиниць, об'єднаних смисловим зв'язком: ***речень, висловлювань, абзаців, розділів.***

Текст ділиться на абзаци. Абзац включає в себе одне або декілька речень, зв'язаних між собою за змістом. Абзаци також зв'язані між собою за змістом. Кожний абзац починається з нового рядка.

Будь-який текст умовно можна поділити три логічні частини:

- ***зачин*** (початок розповіді);
- ***основна частина*** (розгортання думки чи подій у тексті);
- ***висновок*** (кінець розповіді).

Тексти бувають:

1. За стилістичними ознаками тексти поділяються на **розмовно-побутові, художні, наукові, офіційно-ділові та публіцистичні**.
2. За мовленням тексти поділяються на **усні і писемні**.
3. За типом мовлення (або формою реалізації інформації) тексти поділяються на **тексти-розповіді, тексти-описи і тексти-роздуми**.

Текст-розповідь подає інформацію про події, явища, вчинки людей (або персонажів, якщо текст художній). Розповідь є основним елементом прозового художнього твору. До тексту-розповіді належить також **переказ**.

Текст-опис - це текст, у якому послідовно подіються ознаки, характерні для людини, явища, зображуваного предмета або історичної епохи. Описи дуже часто використовуються у художніх творах.

Текст-роздум - найчастіше це міркування героя (або автора) над тим чи іншим явищем, з обґрунтуванням, розкриттям причинно-наслідкових зв'язків. Часто у зачині (початку) текста ставиться питання, на яке далі в логічній послідовності доказово дається відповідь. Тексти - роздуми найчастіше зустрічаються в науковому (зокрема, в науково-популярному) та публіцистичному текстах.

4. За зв'язком розрізняються тексти з **ланцюговим зв'язком** і тексти з **паралельним зв'язком**.

У тексті з **ланцюговим зв'язком** кожне наступне речення за змістом і будовою об'єднується з попереднім, поступово розвиваючи думку.

У тексті з **паралельним зв'язком** події розвиваються паралельно (відбуваючись одночасно), або чергують одна одну.

ПРОМІЖНІ ТЕСТИ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Іменник

1. Виберіть рядок, у якому всі іменники чоловічого роду в Род. відм. однини мають закінчення *-а (-я)*

- А) інженер, клас, учитель;
- Б) архітектор, стіл, ліс;
- В) Париж, пенал, завод;
- Г) професор, кіт, Сімферополь.

2. Виберіть рядок, у якому всі іменники, що вживаються тільки в однині чи множині, тобто не змінюються за числами.

- А) ножиці, граблі, хлопці;
- Б) окуляри, ягнята, знання;
- В) заздрість, Карпати, штани;
- Г) Сімферополь, інститут, дівчата.

3. Виберіть рядок, у якому всі іменники - середнього роду.

- А) шасі, таксі, поні;
- Б) кіно, доміно, кенгуру;
- В) МНС, ГЕС, АЕС;
- Г) кашне, кашпо*, пальто.

кашпо* - плетена настінна підставка для квітів.

4. Заповніть таблицю: розподіліть іменники за відмінами.

Ім'я, мати, знання, кінь, місто, душа, урок, мрія, батько, мама, радість, кошеня.

I	II	III	IV

5. Провідмінюйте іменники, виділіть закінчення (4 бали):

Н.	груша	народ	молодь	цуценя
----	-------	-------	--------	--------

Числівник

1. Виберіть рядок, у якому **всі** числівники

- А) шеститонний, трьохкласний, трьохсотий;
- Б) шеститисячний, семисотий, восьмимільйонний;
- В) семизначний, двадцятимільйонний, трьохмільярдний ;
- Г) шестисотий, десятимільйонний, тридцятитисячний.

2. Виберіть рядок, у якому всі числівники змінюються за родами і числами.

- А) тридцять три, вісімсот, мільйонний;
- Б) сто, вісімнадцять, сімдесятий;
- В) вісімнадцятий, другий, вісімдесятий;
- Г) сто, шестимільярдний, двадцятий.

3. Виберіть рядок, у якому всі числівники - збірні.

- А) двоє, двадцятєро, дванадцятєро;
- Б) троє, тринадцятєро, тридцять;
- В) четверо, чотирнадцятєро, чотирнадцять;
- Г) п'ять, п'ятнадцятєро, п'ятєро.

4. Заповніть таблицю: розподіліть числівники видами.

*Дев'яносто п'ять, сто сорок, сімдесятий, стотри, сто восьмий,
двадцять друга, сімдесятий, тридцятьвісім,
восьмимільярдний, шеститисячний, дев'ятимільйонний, двісті.*

Кількісні складні	Кількісні складені	Порядкові складні	Порядкові складені

5. Провідмініяйте числівники, виділіть закінчення :

Н.	<i>Дев'яносто</i>	<i>Сто третій</i>	<i>Сімдесят</i>	<i>п'ять</i>

Займенник

1.Виберіть рядок, у якому всі займенники пишуться через дефіс.

- А) хтозна\яка, казна\чий, чий\небудь;
- Б) де\хто, будь\скільки, котрий\сь;
- В) аби\хто\, аби\чий, чий\сь;
- Г) хтозна\що, казна\який, чий\сь.

2. Виберіть рядок, у якому всі займенники належать до одного розряду.

- Б) його, тебе, себе;
- В) стільки, скільки, скількись;
- Г) той, цей, ця.

3. Виберіть рядок, у якому всі займенники - означальні.

- А) така, який, мій;
- Б) весь, увесь, кожний;
- В) свій, твоя, моя;
- Г) така, чия, весь.

4. Заповніть таблицю: розподіліть займенники за розрядами.

Сам, твоя, мій, котрий, чий, такий, увесь, кожний, така, чия, весь, своя.

Присвійні	Вказівні	означальні.	Відносні

6. Запишіть правильно займенники разом чи через дефіс

Хтозна\що, казна\чий, аби\чий, хто\небудь, аби\хто, чий\сь, де\хто, будь\скільки, який\сь, хтозна\яка, казна\що, чий\небудь.

Тема «Головні і другорядні члени речення»

1. Якою частиною мови виражається підмет?

- а) іменною частиною мови;
- б) дієсловом;
- в) будь-якою частиною мови;
- г) дієприкметником;
- д) дієприслівником.

2. Виберіть речення із неправильно визначеним підметом.

- а) У майбутнє вдивлялись сотні очей
- б) Жити – добро робити.
- в) Багато літ минуло з того часу.
- г) Моя мета – служити народу.
- д) Сім раз відмір – один відріж.

3. Визначте речення, що відрізняється за способом вираження підмета

- а) Поранений просить водиці.
- б) Сучасне завжди лежить на дорозі між минулим і майбутнім.
- в) Старші повинні дбати про молодших.
- г) Майбутнє залежить від нас, молоді.
- д) Ситий голодному не товариш.

4. Виберіть речення із складеним дієслівним присудком

- а) У повітрі пахло липовим цвітом.

б) Співають ідучи дівчата.

в) Можна все на світі вибирати, сину, вибрати не можна тільки Батьківщину.

г) Буду я навчатись мови золотої...

д) Він привчався працювати з раннього дитинства.

5. З якими словосполученнями можна скласти речення зі складними іменним присудком?

а) Буду вчитися, поспішає зробити, виявився великим

б) Була третя, залишаюсь молодий, став другом

в) Швидко бігти, бути в захваті, знати текст

г) Знати напам'ять, працювати натхненно, усвідомити назавжди.

д) Радісно посміхатись, робитися помітним, почав помилятись.

6. Додаток відповідає на питання: _____
Види додатків: _____

7. Означення – це _____
Види означень : _____

8. Прикладка – це _____

Тема «Односкладні речення. Повні неповні речення»

1. Що таке неповне речення?

а) речення, у якому граматична основа складається лише з підмета або присудка;

б) речення, у якому пропущено головний член, що встановлюється із контексту або ситуації;

в) речення, у якому пропущено головний або другорядний член, що встановлюється із контексту або із ситуації;

г) речення, у якому наявна лише граматична основа, але відсутні другорядні члени.

2. Який знак найчастіше ставиться замість пропущеного члена речення в неповних реченнях?

- а) кома;
- б) тире;
- в) двокрапка;
- г) дефіс.

3. Виберіть неповне речення.

- а) Москва — столиця Росії.
- б) Ми — за сонце і за вітер.
- в) Яке це щастя — жити на цій землі!
- г) Усе навколо: дерева, птахи, люди — сповнене весняної, пружної, нестримної сили.

4. Для яких стилів мовлення характерні неповні речення?

- а) розмовний, художній, публіцистичний;
- б) науковий, офіційно-діловий, публіцистичний;
- в) розмовний, науковий, художній;
- г) науковий, офіційно-діловий, художній.

5. У якому ряду немає неповних речень:

- а) Любов – це щастя. Мудрість іде без блиску, бездумність – у позолоті.
- б) У моїй душі- весна співуча. У піснях - дівоча світла туга й вільний помах косаря.
- в) Жити – правді служити. Книга – унікальне явище.
- г) Наша ціль – людське щастя і воля. Життя – на дибки.

6. Визначте неповне речення у діалозі.

- а) – Квиток до Києва є?
- б) – Є.
- в) – Дайте мені, будь ласка, один квиток до кінцевої зупинки.

7. Установіть відповідність.

- А) односкладне безособове речення;

- Б) односкладне означено-особове речення;
- В) односкладне незначено-особове речення;
- Г) односкладне називне речення.

1. Неповторні картини дитинства.
2. Не спалося.
3. Дишеш і не надишешся тим чистим повітрям.
4. На честь свята місто прикрасили.

Тема «Вставні слова, словосполучення, речення. Звертання»

1 рівень

1. Чим виражається звертання?
 - А) словосполученням;
 - Б) займенником;
 - В) іменником у кличному відмінку;
 - Г) іменником у називному відмінку.
2. Які із наведених значень можуть виражати вставні слова?
 - А) впевненість – невпевненість,
 - Б) уточнення місця або часу події, про яку повідомляє автор,
 - В) ставлення автора до повідомлюваного ним,
 - Г) джерело думки.
3. Іменник у кличному відмінку
 - А) виступає лише звертанням;
 - Б) виступає звертанням або підметом ;
 - В) виступає звертанням, підметом або додатком.
 - Г) виступає підметом.

2 рівень

4. Що є спільного у звертання та вставних слів?
 - А) не виступають членами речення;

Б) можна випустити із речення, без порушення змісту й основної думки;
В) виступають членами речення, але їх можна випустити із речення, без порушення змісту і основної думки;

Г) не виступають членами речення і можна випустити із речення, без порушення змісту і основної думки;

5. Визначте речення із вставними словами.

А) Керувати роботою зможе, наприклад, Петренко.

Б) Поїзди летять по лінії, наче змії вогняні.

В) На уроці повторювали другорядні члени речення, зокрема обставини і додатки.

Г) Усмішка добра, однак сумна.

6. Визначте речення із вставними словами (розділові знаки пропущено).

А) До речі збори закінчаться о шістнадцятій годині.

Б) Ці слова сказані до речі.

В) Я буду у вас сьогодні можливо.

Г) Мету можливо досягти якщо прагнути до неї.

3 рівень

7. У якому реченні слово «видно» - вставне? (Розділові знаки пропущено)

А) Видно місто в моєму вікні.

Б) Зразу видно що перед тобою добра чуйна людина.

В) Генерал видно був чимось незадоволений.

Г) Нічого не видно, хоч в око стрель.

8. У якому реченні слово «може» - вставне? (Розділові знаки пропущено)

А) Може ми ще колись зустрінемося.

Б) Хлопець може вчитися краще.

В) Щастям може бути для людини одне добре слово.

Г) Може статись, що ця зустріч для нас буде останньою.

9. У якому реченні пропущені розділові знаки при вставних словах.

- А) На жаль маю недовіру до нього.
- Б) Так жаль мені тебе.
- В) Маю жаль до нього в серці.
- Г) Мої прагнення на жаль були марні.

4 рівень

10. Визначте речення з поширеними звертаннями (розділові знаки пропущено).

- А) Дівчата хлопці нумо до роботи!.
- Б) Рятуйте людоньки завтра екзамен.
- В) Самим духом брате ситий не будеш.
- Г) Рости рости моя пташко мій маковий цвіте

11. Визначте речення з пунктуаційною помилкою.

- А) І можливо, моє серце-проміння зловить в свої долоні дитина...
- Б) По-моєму життя – прекрасне!
- В) У нижчеподаній статті я, звичайно, не охоплюю всіх проблем розвитку української мови.
- Г) Де ти, милий-чорнобривий?

12. Визначте речення з граматичною помилкою.

- А) Моя любов, я вся перед тобою.
- Б) Спасибі вам, діточки, що побачила вас укупі за стільки літ.
- В) А в серці тільки ти, єдиний мій, коханий.
- Г) Мова рідна, слово рідне, хто вас забуває, той у грудях не серденько, тільки камінь має!

Тема «Відокремлені другорядні члени речення»

1. Поширені означення відокремлюються комами, а інтонаційно - паузами:

- А) після пояснювального слова-іменника;
- Б) перед пояснюваним словом-іменником;

- В) перед пояснюваним словом-займенником;
- Г) після пояснювального слова-іменника і перед пояснюваним словом-іменником, якщо мають у значенні відтінок причини.
2. Поширені означення відокремлюються у будь-якій позиції, якщо вони стосуються пояснюваного слова, вираженого
- А) іменником;
- Б) займенником;
- В) словосполученням;
- Г) числівником.
3. Виберіть речення, у якому пропущено розділовий знак при поширеному означенні.
- А) Теплом дихала настояна на травах і квітах земля.
- Б) Розтоптана танками земля безмовно лежала навкруг.
- В) Рука засмагла від роботи нам сіє благодатний мир.
- Г) На галявині оточеній столітніми дубами зросли тендітні квіти.
4. Виберіть речення з пунктуаційною помилкою
- А) На вербі пташечка радіючи, співала.
- Б) Наперекір вогню і смерті, на вербі пташечка співала.
- В) На вербі пташечка виводила нехитру пісню, радісну й оптимістичну.
- Г) На вербі пташечка співала радіючи.
5. У якому рядку означення відокремлені правильно:
- А) Покинута людьми, на довгі дні, дорога помирає в бур'яні.
- Б) Покинута людьми на довгі дні, дорога помирає в бур'яні.
- В) Покинута людьми на довгі дні дорога помирає в бур'яні.
- Г) Покинута, людьми на довгі дні дорога помирає в бур'яні.
6. У реченні "Розтривожена його словами, вона довго не могла зімкнути повіки" – «розтривожена його словами» - це:
- А) відокремлена обставина;
- Б) відокремлене означення;

В) складений присудок;

Г) невідокремлене означення.

7. У якому рядку означення відокремлено правильно:

А) Дезорганізований раптовістю нічної атаки, ворог не встиг учинити скільки-небудь сильного опору.

Б) Наповнена степовими пахощами, ніч пропливала над Асканією.

В) У небі мерехтіли густо посіяні, зорі.

Г) Усе приймало незвичайний казковий характер.

8. Знайдіть речення з пропущеними розділовими знаками при відокремленій непоширеній обставині

А) Я йшов не поспішаючи.

Б) На кладці обнявшись стояли дві дівчини.

В) Я йшов не поспішаючи.

Г) Дівчина сумувала обнявши свою іграшку.

9. Знайдіть речення без пунктуаційної помилки.

А) Остап стояв, вагаючись.

Б) Погуркуючи, надходила гроза.

В) Умовк козак, сумуючи.

Г) Після нашої розмови батько сидів, замислившись.

10. Виберіть речення з відокремленими обставиною і означенням

А) Улянка підвелась, підхопила книжки і, перейшовши через струмок, звернула зі стежки.

Б) Вона пішла навпростець, продираючись крізь ліщину, зриваючи інколи золотавий горіх, нагрітий сонцем.

В) Хрипло крикаючи, пролетів грак, мало не черкаючи вершечків сонних дубів, берез, осик.

Г) Дівчина, прикрашена вінком та намистом і дукачами, вийшовши з кімнати, засоромилась.

11. Виберіть речення з відокремленими уточнюючими членами речення (розділові знаки ропущено).

А) Там за горами давно вже день і сяє сонце.

Б) По той бік шляху за садками живуть Бойчуки...

В) Ні вдень ні вночі не було Одарці спокою.

Г) Це могло наступити нині завтра післязавтра або через рік.

12. Виберіть речення з відокремленими прикладками (не означеннями) (розділові знаки ропущено).

А) Офографію тобто правопис повинен знати кожен.

Б) Шевченко як поет відомий в усьому світі.

В) Мова йде про Архипенка як художника.

Г) Дмитрик восьмилітній хлопчик вискочив із душноі низької хати.

Тема «Пряма мова. Діалог»

1. Якщо слова автора розривають пряму мову на межі двох речень, то

А) Після слів автора ставиться крапка й тире.

Б) Після слів автора ставиться знак питання, оклику або кома й тире.

В) Після слів автора ставиться кома й тире.

2. Яка з цих схем правильна?

А) А: «П!»

Б) А - «П!»

В) А: «П»!

Г) «П!» - а.

3. У якому реченні не допущено пунктуаційну помилку:

А) «Наші діти - вчив Макаренко, - це майбутні творці історії».

Б) «Три біди є у людини: смерть, старість і погані діти,» - говорить українська мудрість.

В) «Мамо, - питаю, - то льони цвітуть?»

Г) Чується немолодий голос хазяйки: «Та двері, двері зачиняйте!»

4. У яких реченнях допущено пунктуаційну помилку:

А) «Еге,- подумав Остап, - так ось воно що!»

Б) «Добридень, Жане, – привітався з свого почесного місця Антон. – Що снилось?»

В) «Хто знайшов колосок? - спитав півник».

Г) «Мамо, - каже старший брат, - ходім додому!»

Дієприслівник

1.Виберіть правильне твердження

А) Дієприслівник – це самостійна частина мови.

Б) Дієприслівник – це службова частина мови.

В) Дієприслівник – це форма дієслова.

2. Виберіть речення з правильною пунктуацією

А) Почали люди серпи гострити, лаштуючись до жнив.

Б) Вона сиділа, замислившись.

В) Ідуть дівчата в поле жати та, знай, співають ідучи.

3. Виберіть рядок, у якому є тільки дієприслівники.

А) Читаючи, знаючи, вивчає.

Б) Посміхаючись, вихопивши, пібстрибнувши.

В) Вишиваючи, прочитав, чекаючи.

4. Виберіть рядок з реченням, яке потребує редагування.

А) Маруся, вийшовши з кімнати, засоромилась.

Б) Повечерявши, полягали спати.

В) Повертаючись зі школи, мене охоплювала втома.

5. Допишіть не (разом або окремо переддієприслівниками).

_____добачаючи, _____бажаючи, _____навидячи, _____ставши.

6. У реченні поставте розділові знаки, графічно поясніть їх:

(Не) знаючи броду (не) лізь у воду.

Тести з теми «Службові частини мови»

1. Укажіть рядок, у якому вжито лише сполучники.
А) але, ні, чи, або;
Б) ніби, тому що, проте, однак;
В) хоч, дарма що, от, таки;
Г) щоб, нібито, але, но.
2. Укажіть речення, у якому замість ризиків пишеться дефіс.
А) Як\же не любити весну!
Б) Не так\то робиться все так хутко, як швидко оком ізмигнеш.
В) Чарівне море, та все\ж\таки моєму серцю миліша земля.
Г) Чи\то так сонечко сіяло, чи так мені чогось було.
3. Укажіть рядок, у якому всі прийменники пишуться разом.
А) за\для, по\ряд, з\за;
Б) на\в\коло, о\біч, по\біля;
В) під\час, по\над, на\в\круг;
Г) по\між, з\метою, по\серед.
4. Укажіть рядок, у якому виділені слова пишуться окремо.
А) Зорі тихо тремтять у\gori.
Б) На\дворі вже зовсім потемніло.
В) Молодий Джеря перейшов садок і поза хатою повернув на\двір.
Г) Мальовниче подвір'я стояло по\біля села.
5. Укажіть рядок, у якому допущена помилка у вживанні прийменника.
А) зошит з російської мови;
Б) сходити по хліб;
В) був відсутній із-за хвороби;
Г) написати на адресу.
6. Укажіть речення, яке потребує редагування.
А) По вечорам лікар залишався на самоті.

- Б) Незважаючи на пізній час, на фірмі ще кипіла робота.
В) У майбутньому я мрію вступити до престижного ВНЗу.

Г) Через шум за вікном нічого не було чути в кімнаті.

7. Укажіть рядок, у якому правильно визначено розряди часток.

- А) формотворчі, заперечні, підсилювальні;
Б) формотворчі, заперечні, стверджувальні;
В) формотворчі, заперечні, вказівні;
Г) формотворчі, заперечні, модальні.

8. Укажіть рядок, у якому правильно записані часток.

- А) майже, мабуть, таки;
Б) навідь, авжеж, бодай;
В) нехай, невже, атож;
Г) ось-де, аякже, же.

9. Укажіть рядок, у якому подано формотворчі частки.

- А) би, хай, же;
Б) ж, хай, б, би;
В) хай, же, хіба;
Г) хай, би, б.

10. Укажіть речення, у якому *то* пишеться через дефіс.

- А) «Якось/то буде!» - сказала миша в котячих зубах.
Б) Він здригнувся, ніби\то ступив у студену воду.
В) Його охопив страх начеб\то обценьками.
Г) У тім же\ то й лихо, що не все ми знаємо про нашу долю.

11. Укажіть речення, у якому *би(б)* пишеться окремо з попереднім словом.

- А) Як\би ти не знав багато, а більше за всіх не знатимеш.
Б) Що\б не трапилось, усе мине.
В) Як\би тут був мій товариш!
Г) Читаю ніч, немов\би чорну книгу.

12. Укажіть речення, у якому наявні всі службові частини мови.
- А) Щастя не шукають, а здобувають.
 - Б) У кожного своя турбота і робота.
 - В) Ото-то й горе, що риба в морі.
 - Г) Якби пес не сидів, то зайця б зловив.
13. Укажіть рядок, у якому наявні всі службові частини мови.
- А) не, ані, ні..., ні...;
 - Б) бо, але, тому що;
 - В) для, но, або;
 - Г) щоб, б, ж.
14. Укажіть речення, у якому *би* пишеться разом.
- А) Пішов\би я на Україну, пішов\би додому, там\би мене привітали..
 - Б) А серце б'ється, немов\би хоче остудить чоло.
 - В) Як\би не крутила хуртовина, блисне промінь – крига розтає.
 - Г) Як\би я хотів, щоб в усьому світі настав мир.
15. Укажіть рядок, у якому немає орфографічної помилки.
- А) нехай, неначе, немов би;
 - Б) ніби-то, скажи-но, все-таки;
 - В) немов би, все ж таки, як-от;
 - Г) отже, авжеж, начебто.
16. Укажіть рядок, у якому наявні лише частки.
- А) наче, мабуть, не;
 - Б) би, же, бо;
 - В) немов, нехай, ані;
 - Г) так, таки, ні..., ні.... .
17. Укажіть речення, у якому є частка.
- А) Вода палахкотіла, наче\б\то горіло ціле море.
 - Б) Дівчата спочату перегукуються, ні\би пробують голоси.

В) А він коня коня поганяє, ні\би\то коня не бачить.

Г) Як\би я зіронькою стала, то й горя\б не знала.

18. Укажіть рядок, у якому наявна орфографічна помилка.

А) іди-бо, він-таки, якби-таки;

Б) підійди-но, як-от, виглянь-но;

В) як-то, якби-ж-то, усе-таки;

Г) вийди-но, давай-но, посміхнись-но.

19. Укажіть рядок, у якому всі слова пишуться через дефіс.

А) з\над, по\над, з\за;

Б) усе\таки, за\для, під\час;

В) зроби\но, з\по\між, знай\же;

Г) спитай\но, з\під, як\от.

20. Укажіть речення, у якому немає частки.

А) Що не день, то все тривожніше стає на душі.

Б) Прикрашаймо ж землю свою, друзі!

В) Що б не робив, роби тільки найкраще.

Г) Любіть працю на Землі, бо без цього не буде щастя нам і дітям нашим.

21. Укажіть рядок, у якому наявні лише похідні прийменники.

А) коло, кругом, навколо;

Б) біля, поміж, заради;

В) обабіч, поряд, під;

Г) поза, через, попри.

22. Укажіть рядок, у якому наявні лише ті сполучники, перед якими завжди ставиться кома.

А) а, тому що, або;

Б) що, щоб, ніби;

В) чи, хоч, бо;

Г) однак, та (= але), але.

23. Укажіть рядок, у якому наявні лише сурядні сполучники.

- А) чи, а, і, однак;
- Б) зате, ніби, проте;
- В) або, наче, як;
- Г) хоч, ні...ні, немов.

24. Укажіть рядок, у якому наявна орфографічна помилка.

- А) хто-небудь, казна-який, хтозна-що;
- Б) будь-який, хто-сь, казна-що;
- В) розкажи-но, прочитай-бо;
- Г) скільки-небудь, будь-хто, напиши-но.

25. Укажіть рядок, у якому всі частки – модальні.

- А) от, би, таки;
- Б) отже, нехай, ні;
- В) таки, авжеж, же;
- Г) хай, отже, мабуть.

26. Виберіть правильне твердження.

- А) Частка – службова незмінна частина мови, яка служить для зв'язку слів у реченні.
- Б) Частка – службова незмінна частина мови, яка служить для вираження додаткових відтінків у значенні слів.
- В) Частка – службова незмінна частина мови, яка служить для заперечення або ствердження висловлювань.
- Г) Частка – службова незмінна частина мови, яка служить для утворення нових форм слів.

27. Укажіть рядок, у якому наявні лише сполучники.

- А) не, а, однак;
- Б) за те, щоб, аби;
- В) якщо, попри, ніби;
- Г) якби, наче, немовби.

28. Укажіть рядок, у якому наявні лише похідні прийменники.

- А) посеред, проміж, при;
- Б) услід, заради, задля;
- В) з-поза, з-за, зверху;
- Г) з-серед, з-над, з давніх-давен.

29. Укажіть рядок, у якому наявна орфографічна помилка.

- А) наді мною, вночі, навесні;
- Б) уві сні, під-час канікул, вранці;
- В) по сліду, заради добра, з-поміж усіх;
- Г) попри всі незгоди, навколо села.

30. Укажіть речення, у якому немає орфографічної помилки.

- А) Хоч живемо з пучок, а проте й для нас є місце в церкві.
- Б) Мрію я про те, що всі мої друзі будуть щасливі.
- В) Не мав він багатств матеріальних, зате був щасливий.
- Г) Люблю весну зате, що вся природа оживає.

Безсполучникове речення

Тести (можливий не один правильний варіант відповіді)

1. Які можливі розділові знаки між частинами безсполучникового речення?

- А) кома;
- Б) крапка з комою;
- В) тире;
- Г) двокрапка.

2. Яке з наведених речень є безсполучниковим складним реченням?

- А) Коли він торкався смичком до струни скрипки, усе на світі зникало, залишалась тільки музика.
- Б) Шевченко й Леся вирости із пісні, до неї Пушкін спраглий припадав, живився Гейне піснею народу...

В) Глибока вразливість допомагає художникові слова бути чутливим до душевного світу інших, розуміти чужі бажання...

Г) Де не буваєш, куди не глянеш, скрізь помічаєш уже сліди недавніх приморозків.

3. У якому з наведених безсполучникових речень пропущено крапку з комою? (На її місці поставлено кому)

А) У житі синіли волошки та сокирки, білів зіркастий ромен, червоніла квітка

польового маку.

Б) Та ні, він був і завжди буде, цей велетень, цей титанічний дух, його вогонь не вигас, не заглух, він вкладений навіки в наші груди.

В) Пісня «Два кольори» пішла в глибини, пісня пішла на вершини, ніхто нікому її не віддасть, навіть авторам.

Г) Місяць на небі, зіроньки сяють, тихо по небу човен пливе.

4. У якому з наведених безсполучникових речень пропущено тире?

А) Защебетав соловейко пішла луна гаєм.

Б) Усе іде усе минає над берегами вічної ріки.

В) Орач торкнеться до керма руками нива задзвенить темним сріблом скиб.

Г) Ще сонячні промені сплять досвітні огні вже горять.

5. У якому з наведених безсполучникових речень пропущено двокрапку?

А) Лаврін не поганяв волів він забув і про воли, і про мішки й тільки дивився на Мелашку.

Б) Ліс ще дрімає, а з синім небом уже щось діється воно то зблідне, немов від жаху, то спалахне саявом, немов від радощів.

В) Ридаю, молю ридаючи пошли, подай душі убогій силу...

Г) Попадався їм багач у руки вони його оббирали, попадався вбогий вони його наділяли.

6. У якому з наведених речень допущено пунктуаційну помилку?

А) Книги – морська глибина: хто в них пірне аж до дна, той, хоч і труду мав досить, дивнії перли виносить.

Б) Тільки займеться десь небо – з другого боку встає червоний туман.

В) Пісня і праця – великі дві сили, їм я бажаю до скону служити.

Г) Мені здається – твої очі в мою душу світять з вишини.

7. Виконайте повний синтаксичний розбір речення, поставте розділові знаки. Накресліть схему (2 бали).

Бачу здалека хвиля іскриста грає вільно по синьому морі.

ПІДСМКОВІ ТЕСТИ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

1. На перший склад падає наголос у всіх словах, ОКРІМ

- А причіп
- Б косий
- В жалюзі
- Г випадок

2. Вставним словосполученням ускладнено речення (розділові знаки пропущено)

- А За теорією Ч. Дарвіна було знято кілька цікавих науково-популярних фільмів.
- Б За теорією Ч. Дарвіна тривалий час уважно сліdkували науковці в Кембриджі.
- В За теорією Ч. Дарвіна головною рушійною силою еволюції є природний добір.
- Г За теорією Ч. Дарвіна з'явилися й інші пояснення чинників еволюції видів.

3. Антонімами є слова в рядку

- А постійний – сталий
- Б приємний – милий
- В різниця – тотожність
- Г провісник – предтеча

4. Суфікс -інн(я) має різне значення в словах рядка

- А носіння, говоріння
- Б гасіння, коріння
- В ходіння, шарудіння
- Г терпіння, водіння

5. Дотримано норми узгодження прикметника з іменником у рядку

- А рожеве фламінго
- Б прудке кенгуру

В учена ступінь

Г високий насип

6. Знак м'якшення треба писати на місці пропуску в усіх словах рядка

А мистец..кий, учител..ство, камін..чик

Б малесен..кий, одягаєт..ся, мен..ший

В жмен..ці, винос..те, виріз..блений

Г він..чати, запоріз..кий, жен..шень

Прочитайте текст і виконайте завдання 7–10.

(1) Люко Дашвар пише неприкриту правду про чоловіків, жінок, дітей, тобто про нас із вами. (2) Авторка «зліплює» людей до/купи в одне неймовірне ціле – і виходять, здавалося б, фантастичні, а насправді цілком реальні історії. (3) Її романи ніби знаєш на/пам'ять, адже «ковтаєш» за одну ніч, а потім вони ще довго звучать у твоїй голові. (4) Іноді читати стає важко, але ти примушуєш себе рухатися вперед, сторінка за сторінкою, на/зустріч болю й захвату. (5) Разом з героями ми підіймаємося на/гору людських страждань, і падаємо вниз, чудово розуміючи, що все в цих книгах справжнє.

7. Окремо в тексті треба писати сполуку слів

А до/купи

Б на/пам'ять

В на/зустріч

Г на/гору

8. У тексті слово фантастичні (речення 2) можна замінити всіма наведеними словами, ОКРІМ

А дивовижні

Б казкові

В неймовірні

Г правдиві

9. Пунктуаційну помилку допущено в реченні

А першому

- Б другому
- В третьому
- Г п'ятому

10. У формі знахідного відмінка в тексті вжито всі виділені слова, ОКРІМ

- А жінок
- Б людей
- В історії
- Г романи

11. Підкреслені літери позначають однаковий звук у кожному слові рядка

- А погляд, кладка, передзвін
- Б сьорбати, весняний, всюди
- В захист, розвиватися, пізній
- Г нитці, баскетбол, молитва
- Д край, вокзал, закріплення

12. Потрібно поставити у на місці всіх пропусків у рядку

- А побував ... Полтаві, заголовок ... журналі, пташенята ... гнізді
- Б бузок ... цвітінні, літак ... хмарах, повідомили ... новинах
- В впадати ... вічі, записано ... статуті, місця ... автобусі
- Г квітка ... вазоні, світло ... кімнаті, розчиняється ... молоці
- Д костюм ... шафі, подивитися ... вічко, постукав ... двері

Завдання 11–23 мають по п'ять варіантів відповіді, серед яких лише один правильний.

13. Подвоєні літери на місці пропусків треба писати в усіх словах рядка

- А передгроз..я, суверен..ий, числен..ий
- Б шален..ий, військ..омат, в..ічливість
- В спорт..овари, від..звеніла, очікуван..ий
- Г роз..броїти, осерд..я, від..зеркалення
- Д студен..ий, благословен..ий, попідвікон..ю

14. Разом треба писати всі складні слова в рядку

- А фото/журналіст, високо/ефективний, екс/чемпіон
- Б супер/обкладинка, західно/європейський, мікро/схема
- В кисло/молочний, суспільно/політичний, пів/кілометра
- Г мега/маркет, яскраво/жовтий, кілька/мільйонний
- Д перекоти/поле, відео/конференція, міні/готель

15. Прочитайте речення.

Медичний безпілотник набирає швидкість близько ... кілометрів за годину й підвищує шанси на виживання під час серцевого нападу ... відсотків. **Правильним є варіант послідовного заповнення пропусків**

- А сто, від восьми до вісімдесяти
- Б ста, від вісьми до восьмидесяти
- В ста, від восьми до восьмидесятьох
- Г сто, від вісьми до вісімдесяти
- Д ста, від восьми до вісімдесяти

16. Граматично правильне продовження речення «Перебуваючи на екскурсії в Холодному Яру,..» наведено в рядку

- А хлопців зацікавили розлогі столітні дуби.
- Б сповнюється дивовижною силою козацького краю.
- В запам'яталося місце освячення гайдамацької зброї.
- Г нас здивував таємничий Мотронинський монастир.
- Д нам розповіли про історію написання роману «Залишенець».

17. Прочитайте речення (розділові знаки пропущено).

Як справжній митець(1) він(2) незважаючи на уявну відчуженість від світу(3) був уважний(4) чутливий до всього навколишнього(5) і ніколи не стояв осторонь рухів та змін.

Кому треба ставити на місці всіх цифр, ОКРІМ

- А 1
- Б 2
- В 3

Г 4

Д 5

18. Лексичної помилки НЕМАЄ в реченні

А На лекціях з етики професор розповідав студентам, як тактичніше вчинити в тій чи тій не надто приємній ситуації.

Б Імунологи прогнозують, що останні місяці року будуть удачними для укріплення здоров'я.

В На симпозіум поїде чисельна група науковців, які брали участь у досліді цієї теми.

Г На конференцію запросили різних за фахом лікарів: від хірургів до реабілітації.

Д У тендітних руках балерини – оберемок червоних троянд, і це найвища оцінка її роботи в новому спектаклі.

19. НЕПРАВИЛЬНО утворено форму наказового способу дієслова в рядку

А читаймо, їжмо

Б живімо, стіймо

В бережімо, печімо

Г сядемо, повірмо

Д дихаймо, граймо

20. Речення з однорідними членами можна утворити, якщо до частини «Я обожнюю теплі травневі вечори...» додати

А але недолюблюю холодні листопадові.

Б зі щебетанням птахів у нашому саду.

В тоді так мріється про щось небуденне.

Г напоєні пахощами яблуневого цвіту.

Д хоча й червневі мають свої принади.

21. Правильно оформлено пряму мову в реченні

А Іван Франко писав «Народи тільки тоді зможуть досягнути щастя й свободи, коли всі будуть ученими працівниками».

Б «Бути людиною, – стверджував Антуан де Сент-Екзюпері – це означає відчувати, що ти за все відповідаєш».

В «Людина не для того створена, щоб терпіти поразки... – писав Ернест Хемінгуей. Людину можна знищити, але її неможливо перемогти».

Г «Багато величного є на Землі, але немає нічого більшого, як людина» – переконував славетний драматург Софокл.

Д «Ми – не безліч стандартних «я», – стверджував Василь Симоненко і додавав: – А безліч всесвітів різних».

22. Прочитайте речення (цифра позначає попередній розділовий знак).

Уважалося, (1) що рондель, (2) традиційна форма французької літератури, (3) придатний лише для пейзажної чи інтимної лірики, (4) однак Павло Тичина створив свій різновид цього жанру, (5) що увійшов у поетичний світ революційним фанфарним маршем, (6) сповненим самотніми рефренів.

НЕПРАВИЛЬНИМ є обґрунтування вживання розділових знаків, запропоноване в рядку

А кома 1 – при вставному слові

Б коми 2, 3 – при відокремленій прикладці

В кома 4 – перед сурядною частиною складного речення

Г кома 5 – перед підрядною частиною складного речення

Д кома 6 – при відокремленому означенні

23. Синонімічними до простого речення «Через постійне плазування в тіні випозбавляєте себе можливості знайти сонце» є всі наведені складні речення, ОКРІМ

А Ви не зможете знайти сонце, якщо виберете плазування в тіні.

Б Ви не зможете знайти сонце, бо вибрали плазування в тіні.

В Ви не зможете знайти сонце, тому що вибираєте плазування в тіні.

Г Ви не зможете знайти сонце, оскільки вибираєте плазування в тіні.

Д Ви не зможете знайти сонце, адже вибрали плазування в тіні.

Завдання 24–28 передбачають установлення відповідності.

24. У відповідність фразеологізм із його синонімом.

Синонім

- А заходити збоку
- Б за версту почути
- В плескати язиком
- Г рота не розкрити
- Д пускати бісики

Фразеологізм

- 1 ні пари з вуст
- 2 теревені правити
- 3 грати очима
- 4 починати здалека

25. З'ясуйте, який відокремлений член речення є в кожному прикладі.

Приклад речення

А Окрім заповідників і національних парків, значну роль у збереженні флори та фауни відіграють заказники.

Б Заказники, місця тимчасової заборони полювання, створюють з метою відновлення природних комплексів.

В Власники природних об'єктів, оголошених заказниками, зобов'язані забезпечити режим охорони та збереження таких територій.

Г Поставивши за мету захист рослин і комах, в Україні створили кілька ботанічних та ентомологічних заказників.

Д Іноді заказник відіграє важливу, фактично вирішальну роль у збереженні й відновленні певного рідкісного виду.

Відокремлений член речення

- 1 додаток
 - 2 означення
 - 3 обставина
 - 4 прикладка
- (різновид означення)

26. Доберіть приклад до кожної умови вживання тире.

Приклад речення

- А Краще кепсько виконати свій обов'язок, аніж добре – чужий.
- Б Бути особистістю – це бути самостійним джерелом дії.
- В Звільнишся від зла – у тебе залишиться лише добро.
- Г Любов, щирість, милосердя – такі риси має виховувати в собі кожен.
- Д Я знаю лише одного тирана – тихий голос мого сумління.

Умова вживання тире

- 1 тире між підметом і присудком
- 2 тире на місці пропущеного члена речення
- 3 тире при відокремленій прикладці
- 4 тире в безсполучниковому складному реченні

28. З'ясуйте, якими частинами мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

(1)Навіть не дивлячись на годинник, знаю, (2)що зараз (3)чверть (4)на восьму.

- А іменник
- Б числівник
- В прийменник
- Г сполучник
- Д частка

Читання й аналіз тексту

Завдання 29–33 мають по чотири варіанти відповіді, серед яких лише один правильний. Прочитайте текст (цифри в дужках позначають номери рядків) і виконайте завдання 29–33.

Правила «доброго троля»

(1–5) Кілька років тому в нашому місті запрацювала «гаряча лінія», що дала змогу швидко комунікувати з владою для залагодження різноманітних проблем.

Щойно цей контактний центр почав функціонувати, я стала його постійною клієнткою. За допомогою дзвінків удавалося відновлювати обгорілі ліфти, освітлення, асфальтове покриття й просто змушувати чиновників діяти.

(6–9) Кожна невелика перемога зі слухавкою в руках окрилювала й надавала сил рухатися далі. У цій взаємодії з посадовцями була якась магія: як громадянка я могла повідомити, що не все гаразд, і вони реагували: відписували, телефонували й ремонтували.

(10–12) Щоправда, з часом «гаряча лінія» децю «охолола» й почала «реагувати» гірше, а я стала рідше телефонувати, зокрема через брак перемог над бюрократією, але все ж не опускала рук.

(13–15) За останні півроку я скаржилася на бухгалтерку, що курить у приміщенні РЕО, на незручний графік прийому паспортиста, на паркування автомобілів поряд з пам'ятником Леонідові Бикову... А влада, звісно ж, «реагувала»...

27. Доберіть приклад до кожного типу односкладного речення.

Приклад речення

А Не докоряй ніколи і нікому.

Б Ніхто не винен у твоїх образах.

В Лиш посміються із такої примхи.

Г Не варто звинувачувать когось.

Д Порада доброї і мудрої людини.

Тип односкладного речення

1 означено-особове

2 неозначено-особове

3 безособове

4 називне

28. З'ясуйте, якими частинами мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

(1)Навіть не дивлячись на годинник, знаю, (2)що зараз (3)чверть (4)на восьму.

А іменник

Б числівник

В прийменник

Г сполучник

Д частка

**ДОДАТКИ
СЛОВНИК
НАГОЛОШЕННЯ
СЛІВ**

А

- агроноМія
- алфАвІт
- Аркушик
- асиметрІя

Б

- багаторазОвий
- безпринцИпний
- бЕшкет
- блАговіст
- близькИй
- болотИстий
- борОдавка
- босОніж
- боЯзнь
- бурштинОвий
- бюлетЕнь

В

- ваГи (у множині)
- вантажІвка
- весняНИй
- вИгода (користь)
- виГОда (зручність)
- видАння
- визвОльний
- вимОга
- вИпадок
- вирАзний
- вИсіти
- вИтрата
- вишИваний
- відвезТИ

- відвезТИ
- вІдгомін
- віднести
- вІдомість (список)
- відОмість (повідомлення, дані, популярність)
- вІрші
- віршовИй
- вітчИм

Г

- гальмО, гАльма
- глядАч
- горошИна
- граблІ
- гуртОжиток

Д

- данИна
- дАно
- децимЕтр
- дЕщиця
- де-Юре
- джерелО
- дИвлячись
- дичАвіти
- діалОг
- добовИй
- добУток
- довезТИ
- довести
- довІдник
- доГмат
- донести
- дОнька
- дочкА
- дрОва

Е

- експЕрт

Є

- єретИк

Ж

- жалюзІ

З

- завдАння
- завезТИ
- завестИ
- зАвжди
- завчасУ
- зАгадка
- заіржАвілий
- заіржАвіти
- закінчИти
- зАкладка (у книзі)
- зАкрутка
- залишИти
- замІжня
- занести
- зАпонка
- заробІток
- зАставка
- зАстібка
- застОпорити
- звИсока
- здАлека
- зібрАння
- зобразИти
- зОзла
- зрАння
- зрУчний
- зубОжіння

І

- індУстрія

К

- кАмбала
- каталОг

• квартАл	• ненАвисть	• пОдруга
• кИшка	• нестИ	• пОзначка
• кіломЕтр	• нІздря	• помІлка
• кінчИти	• новИй	• помІщик
• кОлесо	О	• помОвчати
• кОлія	• обіцЯнка	• понЯття
• кОпчений (дієприкметник)	• обрАння	• порядкОвий
• копчЕний (прикметник)	• обрУч (іменник)	• посерЕдині
• корИсний	• одинАдцять	• привезтИ
• кОсий	• одноразОвий	• привестИ
• котрИй	• ознАка	• прИморозок
• крицЕвий	• Олень	• принестИ
• крОїти	• оптОвий	• прИчіп
• кропивА	• осетЕр	• прОділ
• кулінАрія	• отАман	• промІжок
• кУрятина	• Оцет	Р
Л	П	• рАзом
• лАте	• павИч	• рЕмінь (пояс)
• листоПад	• партЕр	• рЕшето
• літОпис	• пЕкарський	• рИнковий
• лЮстро	• перевезтИ	• рівнИна
М	• перевестИ	• роздрібнИй
• маБУть	• перЕкис	• рОзпірка
• магістЕрський	• перелЯк	• рукОпис
• мАркетинг	• перенестИ	• руслО
• мерЕжа	• перЕпад	С
• металУргія	• перЕпис	• сантимЕтр
• мілімЕтр	• піалА	• свЕрдло
Н	• підданий (дієприкметник и)	• серЕдина
• навчАння	• піддАний (іменник, істота)	• сЕча
• нанестИ	• підлітковий	• симетрІя
• напІй	• пізнАння	• сільськогоспод Арський
• нАскрізний	• пітнИй	• сімдесЯт
• нАчинка	• піцЕрія	• слИна
• ненАвидіти		• соломИнка
• ненАвисний		• стАтуя
		• стовідсОтковий

- стрибАти
- Т
- текстовИЙ
 - течіЯ
 - тИгровий
 - тисОвий
 - тім'янИЙ
 - травестІя
 - тризУб
 - тУлуб
- У
- український
 - уподОбання
 - урочИстий
 - усерЕдині
- Ф
- фартУх
 - фаховИЙ
 - фенОмен
 - фОльга
 - фОрзац
- Х
- хАос (у міфології: стихія)
 - хаОс (безлад)
- Ц
- цАрина
 - цемЕнт
 - цЕнтнер
 - ціннИк
- Ч
- чарівнИЙ
 - черговИЙ
 - читАння
 - чорнОзем
 - чорнОслив
 - чотирнАдцять
- Ш
- шляхопровІд
 - шовкОвий
 - шофЕр
- Щ
- щЕлепа
 - щИпці
 - щодобовИЙ
- Я
- ярмаркОвий

Список використаних джерел

1. Голубовська І.В. Практична стилістика української мови: Навчально-методичний посібник для самостійної роботи студентів філологічних спеціальностей (денної та заочної форм навчання). Житомир: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2010. 124 с.
2. Дослідження з лексикології і граматики української мови: зб. наук. пр. / за ред. проф. І. С. Попової. Дніпропетровськ: Видавець Біла К. О., 2014. Вип. 15. 244 с.
3. Зарицький М.С. Стилiстика сучасної української мови: Навч. посiб. К.: Парл. вид-во, 2011. 156с.
4. Козачук Г.О. Українська мова: Практикум. К: Вища школа, 1991. 397с.
5. Лексикологія та лексикографія української мови : науково-допоміжний бібліографічний покажчик / Наукова бібліотека Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет»; упоряд. О. А. Дікунова, зав. інформаційно-бібліографічного відділу наукової бібліотеки; за ред. Г. М. Віняр, канд. філол. наук, директора наукової бібліотеки ДВНЗ «КНУ». Кривий Ріг, 2013. 55 с
6. Лексикологія сучасної української літературної мови (Практикум): Навчально-методичний посібник для студентів I курсу філологічного факультету / Іван Ціхоцький, Оксана Левчук. Львів, 2014. 258 с.
7. Лобода В.В., Скуратівський Л.В. Українська мова в таблицях: Довідник. Скуратівський. К: Вища шк., 1993. с.175
8. Мариненко І. О. Лексикологія української мови: практикум. К., 2017. 172 с.
9. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / Горпинич В. О. — К. : В Ц «А к а дем ія», 2004. 336 с.

10. Пономарів О.Д. Стилїстика сучасної української мови: Підручник./ О.Д. Пономарів. 3-є видан., перероб. і доповн. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2010. 248с.
11. Синтаксис української мови : Підручник / К. Ф. Шульжук. Київ: ВЦ "Академія", 2004. 408 с.
12. Словник фразеологізмів української мови / НАН України, Ін-т укр. мови, Укр. мов.-інформ. фонд; [уклад.: В. М. Білоноженко та ін. ; відп. ред. В. О. Винник]. Київ: Наук. думка, 2003. 786с.
13. Стилїстика української мови: Підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько; За ред. Л. І. Мацько. К.: Вища шк., 2003. 462 с.
14. Сучасна українська мова: Фонетика. Орфоепія. Морфонологія. Графіка. Орфографія: посібник. – видання 2-е, доповнене і перероблене / Наконечна Л. Б. Івано-Франківськ: НАІР, 2014. 108 с.
15. Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетика: підручник / А.К. Мойсієнко, О.В. Бас-Кононенко, В.В. Бондаренко та ін. К.: Знання, 2010. 270 с.
16. Сучасна українська мова: Підручник / О.Д. Пономарів, В.В. Різун, Л.Ю. Шевченко та ін.; за ред. О.Д. Пономарева. 4-те вид. К.: Либідь, 2008. 488 с.
17. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис : Навчально-методичні матеріали. Луцьк : Вежа-Друк, 2017. Вид. 2-ге, доп. 115 с.
18. Фонетика і лексикологія української мови: Навчально-методичні матеріали для студентів / І. А. Мельник. Луцьк: Надстир'я, 2019. – 72 с.
19. Фразеологія сучасної української мови : посібник / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко; М-во освіти і науки України, Луган. нац. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. Луганськ: Альма-матер, 2005. – 399 с.
20. Ющук І.П. Практикум із українського правопису. К.: Освіта, 2010. 214с.

